

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет педагогіки, психології, соціальної роботи
та мистецтв
Кафедра дошкільної освіти

Освітньо-професійна програма «Дошкільна освіта»
Спеціальність 012 Дошкільна освіта

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня «бакалавр»

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СПІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ
ПРАЦІ

ВЕНГЕР АЛЛИ ОЛЕКСАНДРІВНИ

Науковий керівник:

Матвієнко С.І. к. пед. н., доцент кафедри дошкільної освіти Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Рецензент:

Лісовець О. В., доктор філософії в галузі освіти/педагогіки (PhD), доцент кафедри дошкільної освіти Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Допущено до захисту: Протокол №15 від 29.05.2023р.
Завідувач кафедри дошкільної освіти:

Кононко О.Л., д. психол. н., професор

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ СПІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ПРАЦІ	7
1.1. Спільна діяльність старших дошкільників як психолого-педагогічна проблема	7
1.2. Художня праця як засіб організації спільної діяльності дітей старшого дошкільного віку	15
1.3. Організаційні засади занять художньою працею задля забезпечення спільної діяльності дітей	21
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	28
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОРГАНІЗАЦІЇ СПІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ПРАЦІ	30
2.1. Критерії та показники сформованості навичок спільної діяльності дітей старшого дошкільного віку у художній праці	30
2.2. Методика дослідження сформованості навичок спільної діяльності дітей старшого дошкільного віку засобами художньої праці	33
2.3. Методичні рекомендації вихователям та методичні матеріали щодо організації спільної діяльності старших дошкільників засобами художньої праці	51
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	61
ВИСНОВКИ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	68
ДОДАТКИ	75

ВСТУП

Актуальність дослідження. Інтеграційні процеси, які відбуваються в сучасному світі обумовлюють необхідність пошуку способів регулювання взаємовідносин між суб'єктами як на міждержавному, так і на особистому рівнях. Про це зазначено у змісті Державного стандарту дошкільної освіти, - Базовому компоненті, - в освітньому напрямі якого «Дитина в соціумі» вказано на важливість формування у дитини такого типу людських відносин як співробітництво, співтворчість, партнерство, вміння працювати в команді, які б сприяли становленню особистості, яка вільно проявляє себе в соціальній і духовній сфері.

Співробітництво як одна із цінностей культури є основою життєво важливих способів поведінки і діяльності людини, забезпечує особливості її самореалізації, а також дозволяє транслювати досвід позитивної, творчої взаємодії. У роботах Ш. Амонашвіллі, Г. Андрєєвої, А. Гончаренко, О. Козлюк, О. Кононко, Т. Піроженко, Т. Поніманської та інших, розкривається діяльнісний, гуманістичний характер співробітництва, його діалогічна структура, підкреслюється необхідність засвоєння співробітництва з дошкільного дитинства.

Засвоєння досвіду співробітництва з ровесниками в дошкільному віці підвищує ефективність спільної дитячої діяльності, сприяє формуванню соціальної готовності до навчання в школі (А. Богуш, Н. Гавриш, В. Маршицька та інші).

Проблема розвитку співробітництва дошкільників отримала відображення в дослідженнях. Вивчені аспекти формування співробітництва в праці, у грі (Г. Беленька, Н. Гавриш, О. Рейпольська, Н. Шкляр та інші), у художньо-продуктивній діяльності (Н. Голота, К. Демчик, О. Дронова, С. Матвієнко, О. Половіна, Ю. Соловійова, Г. Сухорукова та інші).

До цього часу залишаються недостатньо досліджені можливості різних видів занять, як форм організованого навчання для розвитку співробітництва

дошкільників із однолітками. Разом з тим, своєрідність освітнього процесу в дошкільному закладі, різноманітний освітній зміст занять, можливість інтеграції на заняттях різних видів дитячої діяльності, регулярність та систематичність їх проведення відкриває великі перспективи для накопичення дітьми досвіду співробітництва із однолітками в процесі вирішення спільних завдань.

Значний потенціал щодо організації спільної діяльності дітей має художня праця. У процесі занять цим видом діяльності для вирішення поставлених вихователем завдань діти об'єднуються у різні творчі групи, вчать працювати спільно, ставити колективні завдання та навчаються їх вирішувати. Характер праці дітей у процесі роботи стає все більш колективним, вони набувають соціально-комунікативних навичок та умінь соціальної взаємодії. Однак, проблема організації спільної діяльності дітей в їхніх заняттях художньою працею на сьогодні не набула належної наукової розробки. Окремі її аспекти досліджувалися Н. Голотою, Л. Калуською, С. Матвієнко, В. Рогозіною та ін. науковцями.

Необхідність продовження наукової розробки проблеми організації співробітництва старших дошкільників з однолітками на заняттях художньою працею зумовила вибір теми дослідження та його актуальність.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та вивченні у практиці закладу дошкільної освіти проблеми організації спільної діяльності старших дошкільників засобами художньої праці.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати теоретичні основи проблеми спільної діяльності та розкрити специфіку її розвитку в дітей старшого дошкільного віку.
2. Схарактеризувати художню працю як засіб організації та забезпечення спільної діяльності у старших дошкільників.
3. Розробити та теоретично обґрунтувати критерії і показники сформованості спільної діяльності старших дошкільників у художній праці та виявити відповідні рівні стосовно дітей 6-7 років.

4. Здійснити експериментальне вивчення особливостей організації спільної діяльності старших дошкільників засобами художньої праці у практиці ЗДО.

5. Розробити методичні рекомендації та запропонувати методичні матеріали вихователям щодо забезпечення ефективності процесу організації спільної діяльності старших дошкільників у їхніх заняттях художньою працею.

Об'єкт дослідження: процес організації спільної діяльності у дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження: організаційні основи занять художньою працею у забезпеченні спільної діяльності старших дошкільників.

Методи дослідження:

теоретичні: аналіз, порівняння, систематизація, класифікація та узагальнення теоретичних даних, представлених у педагогічній, психологічній, мистецтвознавчій літературі з обраної проблеми;

емпіричні: індивідуальна бесіда, малюнковий тест «Вивчення навичок культури спілкування у взаємодії з однолітками», колективна бесіда, спостереження, діагностична методика «Саморобка», спостереження за поведінковими проявами дітей стосовно однолітків у процесі створення аплікації до казки «Рукавичка»;

метод статистичної обробки емпіричних результатів.

Теоретичне значення роботи полягає у:

- 1) теоретичному обґрунтуванні проблеми розвитку спільної діяльності та визначенні її специфіки стосовно дітей старшого дошкільного віку;
- 2) характеристиці потенціалу художньої праці щодо формування у дітей 6-7 років навичок спільної діяльності;
- 3) виокремленні особливостей організації педагогом занять художньою працею у спрямуванні на набуття дітьми 6-7 років навичок спільної діяльності;
- 4) характеристиці виявлених у процесі експериментальної роботи рівнів

сформованості у дітей старшого дошкільного віку навичок спільної діяльності;

Практичне значення роботи визначається розробкою програми експериментальної роботи з вивчення стану практики ЗДО щодо організації співпраці дітей 6-7 років у заняттях художньою працею та визначення впливу даного процесу на формування у старших дошкільників навичок спільної діяльності. Експериментальний матеріал даного дослідження можна використовувати у практиці роботи ЗДО з підвищення кваліфікації педагогів у питаннях соціалізації дітей, формування у них основ спільної діяльності, колективізму та м'яких життєвих навичок. Доцільний для написання наукових робіт здобувачів освіти спеціальності 012 Дошкільна освіта.

Упровадження результатів дослідження здійснювалося через:

Участь у:

1. XVII Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегія розвитку світової та української культури : сучасні акценти та перспективи». м. Рівне. Рівненський державний гуманітарний університет, 18–19 листопада 2021 р. Тема виступу: Традиції українського гончарства в опануванні дітьми 6-9 років роботи з пластичними природними матеріалами.
2. XVIII Міжнародній науково-практичній конференції «Україна XXI століття: культурно-мистецький вимір», Рівненський державний гуманітарний університет, 17 – 18 листопада 2022 року. Тема доповіді: «Регіональна культура в сучасній освітній практиці». Тема виступу: – «Специфіка комунікаційного поля дітей покоління «альфа».
3. XI Міжнародній інтернет-конференції молодих учених і студентів «Глухівські наукові читання – 2021. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук», 8-10 грудня 2021 р. Глухівській національний педагогічний університет імені Олександра Довженка. Тема виступу: Предметно-просторове середовище як засіб соціалізації дошкільників.
4. Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів, магістрів та молодих науковців «Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку». 23 жовтня 2021 р. Тема виступу: «Організація художньої праці у закладі дошкільної освіти».
5. IV Всеукраїнській студентській науково-практичній інтернет-конференції «Дошкільна освіта України в контексті інтеграції до європейського освітнього простору». 17 травня 2022 року, м. Глухів, ГНПУ імені Олександра Довженка.

6. Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів, магістрів та молодих науковців «Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку». Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 19 жовтня 2022. Тема виступу: «Вплив однолітків на соціальний розвиток дітей старшого дошкільного віку».
7. Всеукраїнській науково – практичній конференції (з міжнародною участю) «Фребелівська педагогіка в сучасній освіті : вимоги, тренди, перспективи». 20 – 21 квітня 2023 року, м. Івано – Франківськ, м. Херсон. Тема виступу : «Садок Фребеля та садок Монтесорі у сучасній світовій практиці дошкільного виховання».

Друк статей і тез:

1. Венгер А. О. «Гра як засіб соціалізації дітей дошкільного віку». Вісник студентського наукового товариства НДУ ім. М.Гоголя. 2022. Вип. 26. С. 116-118.
2. Венгер А. О. Організація художньої праці у закладі дошкільної освіти Збірник наукових статей студентів спеціальності "Дошкільна освіта" / за заг. ред. проф. О. Л. Кононко. – Ніжин : НДУ ім.М. Гоголя, 2021. С.34-38.
3. *Венгер А.О. (у співат.) Предметно-просторове середовище як засіб соціалізації дошкільників. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук», 8-10 грудня 2021 р. Глухівській національний педагогічний університет імені Олександра Довженка. С. 411-412.*
4. Венгер Алла. Психолого-педагогічний пошук : зб. студентських наукових праць за матеріалами IV Всеукраїнської студентської науково-практичної інтернет-конференції «Дошкільна освіта України в контексті інтеграції до Європейського освітнього простору» 17 травня 2022 року. Глухів : Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2022. Педагогічні умови соціалізації дошкільника у закладі дошкільної освіти. С. 46-50.
5. Венгер Алла. «Вплив однолітків на соціальний розвиток дітей старшого дошкільного віку». *Сучасна дошкільна освіта: актуальні проблеми, інноваційні пошуки: збірник статей IX Всеукраїнської науково-практичної конференції / за заг.*

Структура дослідження: кваліфікаційна дипломна робота складається зі змісту, вступу, двох розділів із підрозділами, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

Загальний обсяг роботи – 84 сторінки, з них 68 сторінок основного тексту. Список використаних джерел охоплює 61 позицію. Додатки розміщено на 8 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ СПІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ПРАЦІ

1.1. Спільна діяльність старших дошкільників як психолого-педагогічна проблема

О. Скрипниченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук зазначали, що діяльність – це специфічний вид активності людини, спрямований на пізнання і творче перетворення навколишнього світу, в тому числі самого себе та умов свого існування. У діяльності людина створює предмети матеріальної і духовної культури, перетворює свої здібності, зберігає і вдосконалює природу, розбудовує суспільство, створює те, чого без її діяльності не існувало б у природі. Основні характеристики діяльності людини: мотив, мета, предмет, структура і засоби [15, с. 79].

Проблема спільної діяльності формулювалася по-різному не тільки в різні періоди її розвитку, але й різними дослідниками. З її формулюванням пов'язані насамперед такі терміни, як «групова діяльність», «групова активність», «групова взаємодія», «колективна діяльність», «спільна діяльність» тощо. Незважаючи на деякі відмінності у постановці проблеми, а також зміни внаслідок її природного розвитку, проблема спільної діяльності все ще залишається в центрі уваги дослідників, насамперед соціальних психологів і психологів.

Маленькі діти особливо сприйнятливі до стилю взаємодії з дорослим, вони дуже чутливі до думки та оцінки дорослого й беззахисні перед будь-якими формами тиску та агресії з його боку. За кожною дитиною має бути визнано право пройти власний шлях самовдосконалення, самореалізації, формування її здатності бути «суб'єктом власного життя у світі».

Г. Люблінська вказувала, що однією з головних умов засвоєння дитиною позиції суб'єкта діяльності є така *спільна діяльність*, де кожна її складова від мети до результату оформляється спільно (педагогом і дітьми), де зміст освіти несе в собі елемент відкритої проблемності як для дитини, так і для дорослого [38, с. 62]. Г. Турянця, В. Іванова вважають, що «спільна діяльність» – це організована система діяльності взаємодії індивідів, спрямована на доцільне виробництво предметів матеріальної та духовної культури [61].

Спостереження та вивчення системи активності взаємодіючих індивідів дозволили психологам зробити висновок, що спільна діяльність об'єктивно має багатоцільовий характер, що зумовлено її внутрішніми та міжсистемними зв'язками. Той факт, що акти індивідуальної діяльності є умовою існування та відтворення, як самого індивіда, так і процесів групової активності в цілому свідчить про взаємопроникнення та взаємозбагачення індивідуальної та спільної діяльності, про взаємодію індивідуально-мотиваційних та соціально-нормативних умов спільної діяльності [12, с. 34]. Це означає, що залучення дітей дошкільного віку до спільної діяльності дозволяє своєчасно навчити дитину ефективним засобам вирішення різних завдань у кооперації з іншими дітьми. Зміст та смислове навантаження розкриваються та розглядаються як на рівні окремих контактів, так і в контексті спільної діяльності, тобто такої, що реалізується сумісно з кимось.

Спільна діяльність – це активна взаємодія з партнером, оточуючими різного віку, тобто з соціумом усередині якого дитина розвивається [21, с. 75]. Спільна діяльність передбачає акти обміну діями, операціями, а також вербальними та невербальними сигналами цих дій та операцій між дорослим і дитиною та між самими дітьми у процесі формування діяльності. Ці акти пов'язані як із змістом самої діяльності, так та з процедурами взаємодії між учасниками навчання. Акти обміну діями перебудовуються та змінюються в об'єктивній логіці становлення внутрішніх регуляторів засвоєваної діяльності та спрямовані на побудову механізмів самоврядування засобами

предметної діяльності, особистісними позиціями та нормами спілкування та взаємодії між учасниками процесу навчання [41, с. 18].

Сучасними вітчизняними вченими (Т. Поніманська, І. Дичківська, О. Козлюк, Л. Кузьмук, О. Терещенко) [51; 60] поняття «спільна діяльність» трактується як рівноправне, рівнозначне співробітництво та взаємодія дорослих та дітей, де дорослі через різні засоби та методи формують у дитини уявлення, якості та культуру поведінки. Нині дедалі більшого значення педагогами надається дитячій спільній діяльності, вона об'єднує дітей спільною метою, завданням, radoщами, прикroстями, переживаннями за загальну справу. У результаті має місце розподіл обов'язків, узгодженість дій. Беручи участь у спільній діяльності, дитина навчається поступатися бажанням однолітків або переконувати їх у своїй правоті, докладати зусиль для досягнення загального результату. Завдання педагога сприяти процесу активної та позитивної соціалізації дитини у суспільстві. У зв'язку з цим виникає необхідність зрозуміти, як відбувається формування засад спільної діяльності у маленької людини, як формується вміння взаємодіяти з різними оточуючими людьми в контексті загального психічного розвитку дитини.

Розглянемо існуючі підходи, що пояснюють психічний розвиток дітей та соціальні фактори, що впливають на формування людини. Витоки соціогенетичного спрямування закладено в ідеях філософа 17 ст. Д. Локка. Він вважав, що дитина – це чистий аркуш паперу, на якому можна написати все, що завгодно, і дитина, не обтяжена поганою спадковістю, виросте такою, якою її хочуть бачити дорослі. Головне у людині – її досвід, а досвід залежить від соціального середовища [52, с. 166].

У зарубіжній психології щодо ролі спільної прикладної діяльності у розвитку дитини можна назвати деякі теоретичні підходи до періодизації психічного розвитку. На початку 20 ст. у США з'являється напрямок – біхевіоризм. Основи біхевіористичної (поведінкової) концепції були закладені психологами Е. Торндайком та Д. Вотсоном. Біхевіористи відкидали ідею вікової періодизації, оскільки вважали, що немає єдиних для всіх дітей закономірностей

розвитку. Періодизація, на їхню думку, залежить від середовища, і яке середовище, такі і закономірності розвитку цієї дитини [18].

Особливо у зарубіжній психології виділяється теорія психосоціального розвитку американського психолога Е. Еріксона, що є послідовником Зигмунда Фрейда. У центрі його епігенетичної теорії – зростання компетентності людини у взаємодії із соціальним оточенням. Швейцарський та французький психолог Ж. Піаже, вивчаючи механізми пізнавальної діяльності дитини, дійшов висновку, що психічний розвиток є розвиток інтелекту. Інтелект за Ж. Піаже – це засіб пристосування до життєвого середовища. Живучи у соціальному середовищі, людина завжди відчуває на собі його вплив. У своїх дослідженнях особливу увагу він приділяв вивченню дитячої мови, виділяючи егоцентричну мову та соціалізовану мову [50, с. 5]. Розглядаючи спілкування в аспекті спільної діяльності, виділяємо соціалізовану мову, оскільки в ній присутня зацікавленість у реагуванні у відповідь партнера зі спілкування, а її призначення – вплив на співрозмовника.

Американський психолог Л. Колберг, який вивчав проблему розвитку особистості з погляду становлення її моральних цінностей, ставив питання, як відбувається засвоєння дітьми різних моральних суджень і дій. За Л. Колбергом у прекоконвенціональному (доморальному) рівні (до 7 років) моральність чи аморальність суджень дитини ґрунтується головним чином на принципі вигоди, вчинки оцінюються за їх фізичними наслідками. Оцінки дітей спираються на авторитет та владу тих, хто ці правила встановив. У спільній діяльності, як морально виправданої дії розглядається таке, що сприяє задоволенню потреб індивіда та потреб інших людей одночасно [54, с. 66].

Щодо становлення спільної діяльності дітей дошкільного віку Р. Павелків вважав, що процес розвитку в онтогенезі проходить шлях від соціального до індивідуального. Форма психічного розвитку дитини – оволодіння суспільним досвідом, присвоєння історично сформованих здібностей, способів діяльності та мислення. Спільним механізмом

формування вищих психічних функцій Р. Павелків вважав наслідування дитини дорослому. Він вказував на те, що вищі психічні функції дитини формуються довічно, внаслідок спілкування з дорослим. У зв'язку з цим умовами розвитку дитини є як біологічна повноцінність (мозку, нервової системи, органів чуття), так і взаємодія дитини з іншими людьми за допомогою спілкування [44, с. 38].

М. Савчин, О. Василенко вважали, що психічний розвиток дитини здійснюється не як процес її біологічного пристосування або врівноваження з середовищем, а як процес оволодіння соціальним досвідом у ході активної діяльності самої дитини [58, с. 66]. Д. Дубравська вказувала, що колективні творчі справи – це, перш за все, вияв життєво-практичної громадської турботи про покращення спільного життя, це сукупність певних дій на загальну користь і радість. Це колективна справа, тому що вона планується, готується, виконується і обговорюється всіма учасниками. Вона творча, оскільки на кожному етапі її реалізації і діти, і педагоги шукають оптимальні шляхи вирішення спільної проблеми; адже робота не ведеться за шаблоном, вона завжди відкриває перед її учасниками нові можливості [20, с. 76].

Отже, розвиток навичок співпраці вимагає серйозних педагогічних зусиль з боку дорослого і має здійснюватися як поетапно для вирішення завдань, що ускладнюються педагогом та дітьми. Проблема спільної діяльності старших дошкільнят відображення в наукових публікаціях та дослідженнях багатьох педагогів та психологів, які вивчали розвиток умінь спільної діяльності у дошкільнят у процесі ігор, трудової, творчої діяльності.

Р. Павелків дає наступне визначення: «*колектив* (від лат. *collectivus* – збірний) – група людей, об'єднаних якоюсь спільною діяльністю, працею, навчанням, вирішенням певної соціальної проблеми. У більш широкому розумінні – люди, об'єднані спільними ідеями, потребами, інтересами [44, с. 145].

Вивчення літератури з досліджуваної проблеми розвитку спільної діяльності показало існування різних підходів до пояснення психічного

розвитку, його залежність від багатьох причин. Головне завдання дослідників полягає в тому, щоб виділити ті фактори, завдяки яким дитина стає людиною, особистістю і без яких нормальний розвиток та позитивна соціалізація у суспільстві стають неможливими. С. Матвієнко зауважує, що великий вплив соціалізацію дитини відграють форми роботи, які пропонує педагог за кількістю учасників. Чим більш варіативно будуть добиратися різні форми участі дітей у різних справах, тим ширше спектр способів вияву особистісних можливостей постане у процесі їх соціалізації [40, с. 253]

Психологами виділені фактори, завдяки яким дитина стає особистістю, відбувається її розвиток та позитивна соціалізація в суспільстві. Діяльність визначено як активну взаємодію людини із середовищем, у ході якого вона постає як суб'єкт перетворення дійсності для задоволення своїх потреб. Звідси випливає, що спільна діяльність – це активна взаємодія з партнером, оточуючими людьми різного віку, тобто з соціумом усередині якого дитина розвивається. Соціумом для дитини є сім'я та дитячий садок, які впливають формування гармонійної особистості. У сім'ї та у дитячому колективі дитина вперше пізнає себе та світ, що її оточує, формується позитивне ставлення до трудової діяльності.

О. Кононко вважає, що *співробітництво* – це тип взаємодії у спільній діяльності. Вчена виділяє такі структурні компоненти співробітництва – ціль, мотив, спільні дії. Для здійснення співпраці між дітьми потрібна низка складових:

- позитивна спрямованість дітей на взаємодію з однолітками у процесі співробітництва;
- знання дітьми правил, моделей співробітництва та володіння варіантами способів поведінки у взаємодії з однолітками;
- уміння домовлятися, вислуховувати думку іншого, вміти спільно вирішувати освітні завдання;

- уміння дитини самостійно адекватно визначати яку саме частину роботи вона готова здійснювати під час виконання цього спільного завдання [29, с. 99].

Саме в процесі *взаємодії* з рівними партнерами (однолітками) дитина набуває таких якостей, як взаємна довіра, готовність до співпраці, вміння ладнати з іншими, відстоювати свої права, раціонально вирішувати конфлікти, що виникають. Дитина, що має різноманітний позитивний досвід взаємодії з однолітками, починає точніше оцінювати себе та інших, зростає його соціальна компетенція. Школа також вимагає від дітей здібностей вести конструктивний діалог, ефективно працювати у групах, вирішувати конфліктні ситуації та інших.

Починаючи з молодшого дошкільного віку можлива організація під час занять процесу змістовного взаємодії дітей один з одним. Оптимальний розвиток дитини відбувається в умовах спеціально створеної освітньої ситуації, в якій у дітей виникає необхідність вступати у відносини співробітництва – узгодження та підпорядкування дій. Заняття, що поєднують у собі включеність дошкільнят у спільні обговорення, реалізацію та оцінку кінцевого продукту діяльності, сприяють активізації творчого потенціалу дитини та формуванню здатності до співпраці [28, с. 76]. Для старших дошкільнят характерно зростання здатності до емоційної чуйності, у дошкільнят виявляється готовність до співчуття, співпереживання у відповідь на фізичний, психічний, емоційний стан інших людей. Всі ці особливості старшого дошкільного віку створюють реальну основу розвитку співробітництва [19, с. 54].

Виділяють *два види організації співпраці* дошкільнят:

- 1) розподіл діяльності за ролями (розподіл функцій)
- 2) підпорядкування дій правилам (розподіл матеріалу) [30].

Ефективним механізмом розвитку здатності старших дошкільнят до співробітництва є організація їхньої спільної пізнавально-дослідницької діяльності в умовах єдиної «навчальної спільноти», основною метою якої є

формування загальних цілей та завдань діяльності та спільний пошук способів вирішення цих завдань.

С. Курінна зазначає, що протягом дошкільного віку поступово у дітей формується вміння та бажання жити серед однолітків. Розвиваючись, потяг до взаємодії з однолітками переростає у прагнення до об'єднання з урахуванням спільних інтересів. Цей інтерес стає мотивом, що спонукає дітей дійти згоди у різних спірних ситуаціях, поступатися один одному, приймати пропозиції однолітків, оцінюючи їх значимість задля досягнення загальної нової значимої мети [33, с. 77].

О. Кононко вивчала проблему формування *почуття співпраці* у дітей дошкільного віку засобами гри. Під час гри формуються певні форми спілкування дітей. Гра вимагає від дитини таких якостей, як товариськість, ініціативність, вміння координувати свою діяльність із діяльністю групи однолітків, щоб налагоджувати та підтримувати спілкування. У міру розвитку ігрових навичок і вдосконаленням ігрових ідей дошкільнята можуть вступати в більш тривале спілкування. Гра сама вимагає цього і цьому сприяє цьому. Разом беручи участь у грі, дошкільнята навчаються мови спілкування, взаємодопомоги та взаєморозуміння, а також навчаються координувати свою діяльність з діяльністю іншого, формується почуття співпраці [29, с. 94].

Високий рівень взаємовідносин старшого дошкільника з однолітками у спільній діяльності виявляється у таких *показниках*:

- вміння встановлювати контакт з однолітком: виявляє дружнє, доброзичливе ставлення до партнера за допомогою відповідного змісту звернення, інтонації, темпу мови, жестів, міміки (привітна мова, посмішка, схвальні жести).
- вміння орієнтуватися на партнера з метою узгодження позицій у спільній діяльності: визнає рівність прав учасників [46].

Потреба спільної діяльності завжди пов'язана з яскраво вираженими позитивними емоціями, тому потрібно створювати, зміцнювати, розвивати почуття задоволення, радості від творчої діяльності. Творчі здібності у

колективній діяльності допомагають сформулювати власну точку зору, виховують у дітях довіру до власних сил та інтерес до іншої думки, носять комплексний, діяльний характер, забезпечуючи суб'єктивну позицію кожного учасника та розвиває важливі організаторські, комунікативні, конструктивні, аналітичні вміння також формують у дітей відповідальність, ініціативність, самостійність. Знайомство дітей з творчістю своїх товаришів робить їх добрішими, чуйнішими, уважнішими один до одного, до всього навколишнього світу [57, с. 134].

Таким чином, розвиток навичок співпраці вимагає серйозних педагогічних зусиль з боку дорослого і має здійснюватися як поетапно для вирішення завдань, що ускладнюються педагогом та дітьми. Проблема спільної діяльності старших дошкільнят відображення в наукових публікаціях і дослідженнях багатьох педагогів та психологів, які вивчали розвиток умінь спільної діяльності у старших дошкільнят у процесі ігор, трудової, творчої діяльності.

1.2. Художня праця як засіб включення дітей старшого дошкільного віку до спільної діяльності

Особливістю дошкільного віку є виникнення певних взаємодій дитини з однолітками, а також міжособистісного спілкування між хлопчиками та дівчатками. Як методи розвитку міжособистісного спілкування дітей старшого дошкільного віку можливе використання ігор, вправ, етюдів, що сприяють формуванню взаєморозуміння; бесід, які допомагають усвідомити норми поведінки у різних ситуаціях; елементи арт-терапії (колективне малювання, музичні дозвілля, командні змагання), що сприяють об'єднанню та зближенню дітей. В даний час для формування та розвитку міжособистісного спілкування дітей у дошкільній організації використовується художня праця [39, с. 53].

Ю. Бесчасна вважає, що спілкування є важливим складником

успішності кожної людини. Необхідно, щоб дитина якомога раніше навчилася спілкуватися та розвиватись гармонійно. Найбільш інтенсивний розвиток комунікативних умінь дитини проходить у дошкільний період, а перший досвід спілкування багато в чому визначає характер ставлення до себе та інших, до світу загалом [6, с. 22].

Важливо підтримати власну активність дитини, викликати в неї відчуття успіху, забезпечити усвідомлення певних моментів у її діях, створити особисте ставлення до події, людини та підвести її до прийняття відповідального рішення у тій чи іншій ситуації. Для того, щоб повноцінно здійснювати спілкування, людині необхідно опанувати певними способами комунікативної взаємодії.

Художньо-творча діяльність виступає однією із сфер розвитку соціальної комунікації у дітей старшого дошкільного віку. Із врахуванням психолого-педагогічних факторів основною предметною основою художньо-творчої діяльності у дітей старшого дошкільного віку виступає музичне та образотворче мистецтво, а також їх синтез та взаємодія [29, с. 102]. Розвиток художньо-творчої діяльності дітей розглядається як одне із задач розвитку комунікативних умінь. Наголошується, що результати спонтанної, повністю самостійної творчості дітей значно бідніші за ті, де педагог направляє та організовував художньо-творчу діяльність дошкільнят. Дослідники Н. Голота, О. Літченко, К. Нурадїнова, О. Половіна зазначають, що недостатнє володіння дошкільнятами специфічною мовою мистецтва, наявність недостатньо чітких уявлень про цілі та завдання, особливості художньої праці, невміння дошкільнят керувати своєю художньо-творчою діяльністю знижує її цілеспрямованість [48, с. 19].

Т. Корж зазначає, що *художня праця* – це насамперед перетворююча, творча, соціально-мотивована діяльність, спрямована на створення конкретного продукту, що гармонійно поєднує функціональні та естетичні властивості, долучаючись до вічних загальнолюдських цінностей (краси, доброти, істини). В результаті цього у неї з'являються і розвиваються такі

стрижневі якості особистості, як самостійність, ініціативність, довільність у вигляді прагнення до подолання труднощів, а також потреба в активному освоєнні та творчому перетворенні навколишньої дійсності [30].

Результатом художньої праці виступають рукотворні іграшки та макети, сувеніри та подарунки, різні предмети для облаштування ігрового простору. Але найбільш значущим результатом є досвід, який дозволяє людині бути успішною в будь-якій діяльності незалежно від того яку, професію вона вибере надалі. Це продуктивна і при цьому орудна діяльність, в якій дитина освоює інструменти (ножиці, степлер, голки тощо). Досліджує властивості різних матеріалів: папір, тканина, поролон, листя, фольгу, пір'я і т.д., перетворює їх у конкретний продукт [27, с. 61].

Спільна продуктивна діяльність повинна мати орієнтацію дитини на партнерів, усвідомлення себе як члена певної спільності, що дозволяє дитині налагоджувати взаємини в процесі взаємодії. Художня праця сприяє ослабленню деструктивних форм поведінки, подолання негативних відносин, конфліктів та благотворно впливає на виховання соціально-особистісних якостей дошкільнят. Пізнаючи ціну своїх зусиль, набуваючи досвіду образотворчої взаємодії при створенні колективних робіт, діти стають більш стриманими, уважними, акуратними, починають бережніше ставитися до продуктів своєї діяльності, предметів рукотворного та природного світу.

Ручна праця може бути органічно поєднана із заняттями з ознайомлення дітей з образотворчим мистецтвом, математикою, розвитком мовлення, і навіть з ігровою, театралізованою та іншими видами діяльності. В основному художня праця, згідно Т. Коломoeць, реалізується через організацію спільної діяльності [26].

Сам зміст художньої праці є дуже привабливим для дітей дошкільного віку. Усі види дитячої художньої праці (малювання, ліплення, аплікація, ручна праця, художнє конструювання, дизайн) носять моделюючий характер і є творчою роботою, спрямованою на отримання предметно-оформленого результату. Саме через свій творчий характер художня діяльність створює

сприятливі умови для становлення соціально-особистісних якостей, що сприяє успішній соціалізації дитини в суспільстві [4, с. 22].

Діти старшого дошкільного віку створюють не просто корисні, а й гарні виразні предмети на основі наявних уявлень, знань та практичного досвіду. Навіть самі прості вироби з паперу діти прикрашають декоративними елементами: рамку для фотографій – непридатним та природним матеріалом, флористичні композиції – намистинами, атласними стрічками та мереживом. Цінність використання різних матеріалів під час занять продуктивною діяльністю полягає в тому, що вони є ключем, що відкриває безмежні можливості дитячої уяви, виявляють конструктивні особливості матеріалів, визначають вплив форми, кольору, розміру на якість виробу. Елементарна іграшка, сувенір набуває виразності, оригінальності, що притаманно художнього виробу [13, с. 33].

Якщо в молодших групах створення колективної роботи, перш за все, дає можливість малюкові побачити, як його особиста творчість доповнює творчість інших дітей, перетворюючись на цілісний барвистий образ, то в старших групах при виконанні колективної роботи діти вчаться домовлятися між собою про спільну роботу. Діти дошкільного віку із задоволенням досліджують пісок та глину, розпізнаючи свої особливості, відправляють у плавання кораблі, перетворюють воду на різнокольорові льодовики, а сонячні промені перетворюють на різнокольорові смолоскипи, роблять бульбашки, малюють [9, с. 5]. Пошук засобів, що відкривають можливості для позитивної соціалізації дитини, розвиток міжособистісного спілкування хлопчиків та дівчаток у дошкільному віці – важливий напрямок діяльності будь-якої дошкільної освітньої установи.

Головним завданням, для повноцінної соціальної адаптації дитини в навколишньому світі, є розвиток навичок його міжособистісного спілкування та спільної діяльності. Працюючи спільно, колективні переживання зближують дітей одне з одним, сприяють покращення мікроклімату в групі, все частіше у дітей проявляється прагнення до спільної діяльності з

товаришами, бажання бути значним і корисним, формується вміння знаходити своє місце та бачити свою роль у спільній роботі. Включення дітей до колективної творчої роботи активізує, що виявляється у самостійності міркувань, розвиває прагнення самому контролювати свої дії, спільна діяльність сприяє формуванню у дітей позитивних взаємин з однолітками, вчить надавати допомогу тим, хто її потребує [35, с. 102].

Особливістю художньої праці, що відрізняє її від інших видів художньої творчості дітей є те, що результат її (рисунок, скульптура, аплікація) не зникає в момент припинення дитиною дій зі створення зображення, як це відбувається в музичній, театральній діяльності дітей. Створене дітьми зображення залишається, його можна розглядати, оцінювати, порівнювати, удосконалювати. У колективній діяльності оцінюється не лише загальний результат, а й внесок кожного учасника спільної роботи. Усе це вимагає ретельного продумування організації колективної форми створення зображення, підбору змісту, цікавого всім дітям [2, с. 13].

Також виділено умови розвитку дитячої художньої праці, до яких відносять: розвиток інтересу до вивчення художньої праці, освоєння засобів художньої виразності, відбір творів мистецтва для вивчення, активне вивчення дітьми під керівництвом педагога природи тощо. У процесі художньої праці застосовуються загально логічні методи та прийоми (порівняння, індукція та дедукція, абстрагування і т.д.). У процесі такої діяльності використовуються загально творчі, евристичні прийоми (комбінування, перекомбінування, списки ідей тощо) [49, с. 50].

Г. Борин виділяє такі етапи художньої праці: вивчення та накопичення життєвого матеріалу, фактів, подій, знань про саму дійсність; осмислення, узагальнення, концентрація цього матеріалу; створення художньої моделі, реалізація задуму в художньому мисленні та мові мистецтва; втілення художньої моделі у матеріалі мистецтва; буття закінченого твору як цілісної самостійної творчої системи художника. Справді, комунікативна сутність,

природа художньої творчості вимагає звернення уваги у художньо-творчому процесі не лише до створення, а й до буття художнього твору [12, с. 84].

Комунікативна функція художньої праці є об'єктом пильної уваги з боку сучасної естетики та мистецтвознавства. Важливість її навряд чи можна перебільшити: будь-яке художній твір передбачає адресата, навіть якщо його автор дитина дошкільного віку. Проте поняття розвитку комунікативних умінь у художньо-творчій діяльності ширше, ніж просто діалог дитини-митця і реципієнта у вигляді продукту творчості [5, с. 22].

Саме продукт художньої праці як образно-пластична цілісність є результатом діалогу дитини зі світом, суспільством і самим собою, і не буде зайвою сміливістю говорити про універсальний характер комунікативної природи художньої праці, а функція мистецтва як засобу спілкування акумулює в собі та актуалізує інші функції художньої діяльності [34, с. 55].

У процесі художньої праці дитина:

- намагається керувати своєю поведінкою, формується адекватність емоцій та почуттів, навички самооцінки;
- вчиться передбачати результат діяльності та контролювати його досягнення;
- набуває певних комунікативних умінь, навичок та вміння, розвиває здібності та особистісні якості [1, с. 24].

Завдяки цьому дошкільник активний у діяльності, він здатний правильно висловлювати свої думки з допомогою звертань, висловлювань тощо. Не маючи можливості повною мірою висловити свої почуття та відчуття словесно, мовою дитини стає вміння творити [45, с. 3].

Таким чином, спільна форма організації роботи не знижує значення діяльності кожної дитини, не залишає поза увагою її власні зусилля та від якості роботи кожного вихованця залежить загальний результат: адже чим краще дитина виконає свою частину роботи, тим красивішою, цікавішою буде спільна композиція. Важливим є те, що діти розуміють, що всі разом можуть отримати більше значне зображення, ніж кожен окремо. У процесі

колективної роботи створюються сприятливі умови для спілкування дітей один з одним та вихователем з приводу того, що вони створюють, і як це краще зробити, а по завершенні зображення всі разом радіють результатам спільної діяльності, радісні почуття поєднують їх.

1.3. Організаційні засади занять художньою працею задля забезпечення спільної діяльності дітей

Використання колективних форм роботи у художній праці буде найефективнішим, якщо колективну діяльність зробити емоційною, легко здійсненою, сприяти розвитку уяви, усвідомленню свого внеску до загального результату. Цікаві ігрові ситуації, прийоми художньо-педагогічної драматизації сприяють інтересу до колективної діяльності.

Важливою обставиною, яка визначає необхідність впровадження колективної форми організації діяльності, є те, що дітям дошкільного віку дуже подобається така робота. Тут кожен відчуває себе причетним до отриманого спільного продукту, що дуже тішить дітей, і як результат – іграшка чи картина, створена разом, – виходить найбільш вражаюча, яка емоційно набагато сильніше зачіпає дітей.

Щоб вирішити проблему розвитку колективної творчості, педагогу потрібно ґрунтуватись на наступних *принципах*:

- творча реалізація кожного вихованця як умова розвитку колективної співтворчості;
- облік індивідуальних особливостей дітей при визначенні рольового місця в колективній взаємодії;
- управлінська режисура у постанові процесу колективної діяльності;
- комфортність перебування дитини в колективі однолітків [47, с. 358].

Зміст роботи з дітьми необхідно планувати виходячи із сезонності, різних проявів природи, календарних свят та того, що дітям близьке та

цікаве. При підготовці до занять велике значення має попередня робота, пов'язана з накопиченням сенсорного досвіду: спостереження на прогулянці, бесіди, читання художньої літератури, ігри на розвиток уваги, пам'яті глядачів, вправи для ознайомлення з різними властивостями об'єктів навколишнього світу.

В організації колективної діяльності *виділяють 3 етапи*:

- 1) *підготовчий етап*, що дозволяє дітям поглибити власні знання на тему майбутньої роботи, сформувати вони яскраві образи, що породжують бажання втілювати в своїй художній діяльності. Для цієї мети можна використовувати екскурсії, бесіди, розгляд репродукцій тощо.
- 2) *основний етап* – етап виконання роботи, який включає планування, виконання та оцінку колективної роботи. Його мета – надати дітям можливість втілити в композиції образи оточуючого світу, створити в ході колективної творчості умови для творчої взаємодії дітей, сприяють не лише естетичному і художньому розвитку дітей, а й формують уміння працювати у колективі.
- 3) *заключний* – це період взаємодії дітей із вже завершеною роботою [53, с. 92].

Керівництво вихователя на різних етапах здійснення плану колективної творчої діяльності має відмінні риси. На *першому етапі*, коли плануються колективні дії, педагог прагне створення мотивації – виникненню в кожній дитини бажання включитися у колективні працю. *Наступним кроком* є розподіл ролей майбутньої діяльності між дітьми. Є ще інший варіант організації співробітництва дітей. Він полягає в тому, що загальна мета діяльності виконується кількома підгрупами і результат вже залежить від якості роботи кожної з підгруп. Така діяльність викликає у дітей почуття задоволення, у кожній дитину виникає відчуття корисності та особистого внеску у спільну справу. *Заключний етап* колективної творчості пов'язаний з досягненням, усвідомленням та оцінкою значимості одержаного результату.

При цьому педагог звертає увагу дітей на особистий внесок кожного у спільну справу, наголошує, що без спільних зусиль реалізація колективного задуму була б неможлива.

Важливе місце в організації колективної творчості старших дошкільнят має бути відведене *плануванню* з метою забезпечення системності та якості освітнього процесу з художньо-естетичного розвитку та соціально-особистісного розвитку дітей. Планування дозволяє цілеспрямовано та систематично розподіляти програмні завдання та зміст за часом та відповідно до логіки їх освоєння дітьми. Методика роботи педагогів зі старшими дошкільнятами повинна ґрунтуватися на їхньому емоційно-образному сприйнятті краси навколишнього світу, оскільки на його основі дитина втілює свої уявлення у продуктивних видах діяльності.

Педагогам слід дотримуватись таких *вимог до планування* колективної творчості старших дошкільнят:

- тематичну єдність, сезонність (відповідність сезону);
- формування цілісного та повноцінного досвіду дітей (розвиток дитини, забезпечення її активності у спільній діяльності);
- відповідність цілей, змісту, форм освітньої програми, за якою працює ЗДО;
- сучасність (тематика занять з художньої праці, інформації, що освоюється, форм організації дитячої діяльності), обліку субкультури дітей, що може досягатися за рахунок дитячих робіт, спрямованості ігор, вибору матеріалів для художньої праці;
- варіативність форм організації дитячої діяльності;
- варіативність видів художньої праці;
- збагачення предметно-розвивального середовища [56, с. 12].

Колективна творчість допомагає дітям набути досвіду творчого співробітництва, сприяє формуванню терпіння, вміння зважати на думку товариша, поважного ставлення до праці іншого. У процесі колективної роботи збагачується емоційне тло дитини, в основі якого лежить очікування

невідомого ефекту від завершення створюваної роботи, а сфера емоцій у дошкільному віці відіграє чималу роль у розвитку творчої діяльності [36, с.188].

Дослідниками визначено етапи підготовки дітей старшого дошкільного віку до художньої праці: збагачення життєвих та художніх вражень, знайомство зі способами творчих дій, оволодіння способами творчих процесів у процесі практичної художньо-творчої діяльності, аналіз результатів дитячої творчості. У практиці художнього виховання використовуються творчі завдання.

Образна мова безпечна і результат творчості не настільки конкретний, як слово. Людина може висловити свої негативні переживання за допомогою будь-якого матеріалу і механічно звільнитися від гнітючих думок, комплексів. Емоційна напруга зменшується або знімається за рахунок того, що все негативне відчувається заново, але вже в безпечній для особи ситуації. Ігровий характер художньої діяльності у принципі виключає переживання дошкільнятами відповідальності її результат. Це допомагає багатьом невпевненим у собі дітям. Підвищується їхній соціальний престиж, з'являється необхідне почуття особистої цінності та задоволення.

На занятті дитина старшого дошкільного віку послідовно проживає кілька напрямків взаємодії: зі світом мистецтва, дітьми, педагогом.

Можна виділити кілька *специфічних принципів розвитку комунікативних умінь* у художній праці дітей старшого дошкільного віку:

- принцип стимуляції пізнавальної діяльності, активності дитини (ситуація вибору, характеристика образів);
- принцип творчої спрямованості (розвиток фантазії, уяви);
- принцип свободи та самостійності, що дозволяє створювати, наслідувати, комбінувати, самостійно вибирати мотиви та способи дії;
- принцип інтегративності (зображальна з іншими видами) діяльності; мовна, музична та ін; спеціально організованої та самостійної діяльності) [8, с. 12].

Завдання щодо проведення занять художньої діяльності дітей старшого дошкільного віку:

- орієнтування дитини у новій для неї художньо-творчій діяльності, де домінує навчання із елементами творчості.
- сприяння співпраці з іншими.
- самостійне вирішення творчих завдань.
- розвиток: психофізичних здібностей (міміки, пантоміміки), психічних процесів (уява, увага, мислення, пам'ять, сприйняття та ін), мови (монолог, діалог), творчих здібностей (уміння перетворюватися, імпровізувати, брати на себе ролі) [10, с. 51].

Головне – це нестандартний підхід до організації художньої праці, вивчення різних технік, застосування у роботах різних художніх матеріалів, знайомство з декоративно-ужитковим мистецтвом, як одним з найширших видів ізомистецтва, що дозволяє майструвати та створювати красу своїми руками у різних техніках.

Найбільш прийнятною формою спільної роботи дітей щодо розвитку в них комунікативних умінь у процесі художньої праці – це заняття типу *творча майстерня*, де діти займаються оформленням стендів, виставкових експозицій, декорацій, створення конкурсних робіт. Художньо-творча діяльність дітей лежить в основі діяльності педагога з розвитку комунікативних умінь у старших дошкільнят. Обов'язкова умова – збагачення художньо-творчої діяльності комунікативним змістом та ситуаціями спілкування, при яких дитина має виявити свої комунікативні вміння.

Ця діяльність має великий потенціал у розвитку комунікативних умінь дошкільнят, оскільки у процесі її виконання – і особливо при спільній діяльності дітей – роботі у парах, групах, колективній роботі – у дітей стимулюється бажання вступати у діалог, виявляти дружелюбність, доброзичливість та емпатію у спілкуванні, емоційно відгукуватися на почуття інших дітей, залагоджувати конфлікти, бути ввічливими та

тактовними [16, с. 12]. Розвиток комунікативних умінь дітей старшого дошкільного віку у процесі художньої праці – це процес цілеспрямованого та організованого оволодіння дітьми діями комунікативної взаємодії та встановлення міжособистісних відносин, необхідними для успішної соціалізації та життєдіяльності.

Позитивних результатів у процесі формування колективної композиції можна досягти за умови введення в діяльність дітей ситуацій, які потребують виконання варіативних творчих завдань для досягнення конкретних результатів. Чіткі уявлення дитини про ті предмети, які він малюватиме, ліпитиме, конструюватиме, дозволяють йому зображати об'єкти в їх внутрішніх зв'язках, властивостях і ознаках. Діти самі знаходять ці зв'язки, вчать порівнювати, аналізувати, зіставляти.

Оскільки колективна творчість передбачає вміння спілкуватися, домовлятися, то доцільно використовувати спеціальні ігри, які б розвитку навичок спілкування. Як відомо, гра – основний вид діяльності дітей дошкільного віку, вона має велике значення для інтелектуального розвитку дитини, для уточнення її знань про навколишнє середовище. Гра, як жодна інша діяльність, через свою специфіку забезпечує дитячу активність, самодіяльність. Саме у грі проявляються та розвиваються різні сторони особистості, задовольняються багато інтелектуальних та емоційних потреб, складається характер. Ігрові завдання позитивно впливають в розвитку кмітливості, винахідливості, розвивають творчі здібності дітей [24, с. 221].

За допомогою ігрових дій та інсценування у дітей виникає моральна аргументація, і вони здатні вказати на суспільну значущість вчинків. Негативна моральна сторона вчинків літературних героїв, однолітків та оточуючих людей викликає у старших дошкільнят протест та обурення. Діти усвідомлено стають на бік добра і відкидають зло. З метою організації взаємодії дітей на заняттях з художньої праці використовуються різні ігри:

– Ігри-подорожі, які реалізуються за заздалегідь складеними сценаріями і проводяться не наочно, спираючись лише на уяву дітей;

– Ігри, що мають на увазі колективну творчість дошкільника, поданням власних фантазій («Будинок моделей» – придумати свою колекцію одягу; «Погляд у майбутнє» – представити автомобіль майбутнього, будинок, фантастичний пейзаж, «Реклама» і т.п.).

– Ігри, зорієнтовані створення образів з урахуванням заданих деталей (відтворення зображень, домальовування шаблонів, еталонів, конструювання фігур із запропонованих деталей і т.п.) Ігри, крім уяви, що розвивають емпатію, пам'ять, мислення, діалогічну мову.

– Ігри-бесіди передбачаються як варіант ігор, у яких вся бесіда з дошкільнятами заснована на уяві. Дані ігри, в яких дошкільник перетворюється на живу чи неживу істоту, образ якої починає вирішувати проблемні ситуації, радити, просити про щось у навколишніх.

Ігрові ситуації, що використовуються для формування навичок дошкільнят, необхідних у ручній та художній праці, повинні сприяти розвитку фантазії, дрібних м'язів рук, вихованню витримки, наполегливості, вмінню доводити розпочате до кінця, а також вчити спільно працювати і спілкуватися з однолітками [17, с. 39]. У ході ігор та ігрових ситуацій одночасно з розвитком дрібної моторики рук у дітей розвивається мова, пам'ять, уява, логіка, з'являється гнучкість, пластичність, точність у рухах, правильне виконання трудових дій, відбувається взаємодія дітей на заняттях з художньої праці.

Таким чином, колективна робота в галузі художньої діяльності надає дітям можливість отримати практичний досвід соціально-моральних відносин. Заняття художньою працею організуються стосовно визначення змісту, етапів у роботі, необхідності урахування загально дидактичних і спеціальних принципів. За раціональної організації такої роботи діти матимуть змогу визначення своєї позиції у колективній роботі. Важливо також спиратися на основи соціально-особистісного та соціально-комунікативного розвитку кожної дитини у процесі спільної роботи.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Проблема формування у дітей умінь спільної діяльності, колективізму, узгодженості відносин у роботі постає на сьогодні надзвичайно важливою. Світова практика соціалізації визначає від людини, яка працює в колективі, сформованості відповідних умінь злагодженої взаємодії, поваги до думки інших, умінь розподіляти ланки роботи та працювати за вимогами попередньо визначених завдань. Це стосується як роботи людей на виробництві, у сфері бізнесу, так і в інших ланках групової роботи

У змісті державного стандарту дошкільної освіти України в освітньому напрямі «Дитина у соціумі» наголошено на важливості формування у дошкільника умінь комунікації, вміння домовлятися і враховувати інтереси інших, активно взаємодіяти з однолітками і дорослими в різних видах діяльності, володіти установкою позитивного ставлення до себе та інших людей, здатність до співпереживання в процесі спілкування тощо. Проблема спільної діяльності старших дошкільників відображена в наукових публікаціях та дослідженнях багатьох педагогів та психологів, які вивчали розвиток умінь спільної діяльності у дітей 6-7 років у процесі ігор, трудової, творчої діяльності.

На основі аналізу наукової проблеми організації спільної діяльності старших дошкільників ми проаналізували ряд ключових понять, якими є:

Спільна діяльність – це організована система діяльності взаємодії індивідів, спрямована на доцільне виробництво предметів матеріальної та духовної культури.

Колектив (від лат. *collectivus* – збірний) – група людей, об'єднаних якоюсь спільною діяльністю, працею, навчанням, вирішенням певної соціальної проблеми. У більш широкому розумінні – люди, об'єднані спільними ідеями, потребами, інтересами.

Коллективні творчі справи – це, перш за все, вияв життєво-практичної громадської турботи про покращення спільного життя, це сукупність певних дій на загальну користь і радість.

Співробітництво – це тип взаємодії у спільній діяльності. Можна виділити наступні структурні компоненти співробітництва: ціль, мотив, спільні дії.

Спільна діяльність, співпраця передбачає акти обміну діями, операціями, а також вербальними та невербальними сигналами цих дій та операцій між дорослим і дитиною та між самими дітьми у процесі формування діяльності. Ці акти пов'язані як із змістом самої діяльності, так та з процедурами взаємодії між учасниками навчання. Стосовно дітей старшого дошкільного віку можна схарактеризувати діяльність як спільну, якщо вона відповідає ряду критеріїв до цього (мета, завдання для підгруп учасників, єдина значущість мети роботи, підпорядкованість дій учасників)

Розвиток навичок співпраці вимагає серйозних педагогічних зусиль з боку дорослого і має здійснюватися поетапно задля вирішення завдань, що ускладнюються педагогом у роботі з дітьми.

Коллективна робота в галузі художньої діяльності може дати дітям можливість отримати практичний досвід соціально-моральних відносин. Педагогічний потенціал художньо-творчої діяльності у розвитку соціально-комунікативних умінь у старших дошкільнят полягає в тому, що в цьому процесі об'єднані комунікативний та діяльнісний підходи, художньо-творча діяльність виконує орієнтовну та навчальну функції та містить можливості спілкування.

Художня праця дозволяє дітям дошкільного віку реалізовувати свою потребу у спілкуванні, збагачує соціальний досвід, допомагає узгоджувати свої інтереси з інтересами інших, вчить представляти результати своєї праці оточуючим. В основному художня праця реалізується через організацію спільної діяльності дітей і тим має великий виховний вплив.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОРГАНІЗАЦІЇ СПІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ПРАЦІ

2.1. Критерії та показники сформованості навичок спільної діяльності дітей старшого дошкільного віку засобами художньої праці

У попередньому розділі нами було здійснено теоретичний аналіз, що стосується проблеми формування спільної діяльності дітей старшого дошкільного віку засобами художньої праці. У даному підрозділі нами буде здійснено емпіричне вивчення реального стану практики закладу дошкільної освіти щодо її ефективності з огляду на сформованість свідомого ставлення дітей старшого дошкільного віку до спільної діяльності у процесі художньої діяльності.

З цією метою ми провели констатувальний експеримент, **мета** якого: виявити сформованість спільної діяльності дітей старшого дошкільного віку засобами художньої праці.

Виходячи з положень, а також мети дослідження, у ході констатувального експерименту розв'язувалися **завдання**:

1. Розробити критерії, показники та виявити рівні сформованості навичок спільної діяльності дітей старшого дошкільного віку засобами художньої праці.

2. Проаналізувати стан практики закладу дошкільної освіти щодо організації спільної діяльності дітей старшого дошкільного віку засобами художньої праці.

3. На основі отриманих результатів розробити методичні рекомендації для педагогів ЗДО щодо організації спільної діяльності дітей старшого дошкільного віку засобами художньої праці.

Вивчення та аналіз психолого-педагогічної літератури з обраної нам проблеми дозволив нам виділити для дітей 6-7 років такі критерії та показники сформованості спільної діяльності дітей старшого дошкільного віку засобами художньої праці (табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

Критерії та показники сформованості навичок спільної діяльності дітей старшого дошкільного віку засобами художньої праці

Критерії	Показники	Емпіричні методи
Когнітивний	<ul style="list-style-type: none"> - наявність уявлень та суджень про дружбу та взаємодопомогу - сформованість знань про правила підтримки спільної діяльності 	<p><i>Основні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - індивідуальна бесіда з дітьми щодо розуміння ними дотримання правил спільної діяльності; <p><i>Допоміжні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - малюнковий тест Г. Урунтаєвої «Вивчення навичок культури спілкування у взаємодії з однолітками»;
Емоційний	<ul style="list-style-type: none"> - наявність позитивних емоцій під час комунікації та спільних дій у різних видах продуктивної діяльності; - прояви інтересу до занять художньою працею 	<p><i>Основні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - спостереження за емоційними проявами та проявами соціально-схвалюваної поведінки дітей в їхніх взаєминах та в заняттях художньої працею; <p><i>Допоміжні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - колективна бесіда з дітьми що з'ясування їхнього ставлення до занять художньою працею
Діяльнісний	<ul style="list-style-type: none"> - дотримання соціальних норм і цінностей при взаємодії з однолітками; - вміння стримувати негативні емоції у процесі комунікації та колективних дій; - вміння конструктивних дій у продуктивній діяльності (художня праця) 	<p><i>Основні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - для діагностики вмінь, які проявляються в спільній діяльності була використана діагностична методика «Саморобка». <p><i>Допоміжні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - спостереження за поведінковими проявами дітей стосовно однолітків у процесі створення аплікації до казки «Теремок».

Когнітивний критерій сформованості навичок спільної діяльності визначається наявністю у дітей знань про спільну роботу, її основи та правила поведінки як стосовно себе, так і щодо інших учасників. Дитина 6-7 років повинна визначати розуміння соціальних реалій, своєї ролі та місця у колективі. Нам імпонує думка, висловлена І. Рогальською стосовно того, що успішна соціалізація дитини не може відбуватися без формування у неї «знаннєвої бази», тобто, - уявлень та знань про різні сторони людського буття, стосунки людей, правила поведінки в соціумі та правила колективної взаємодії [56, с. 31].

За допомогою цього критерія ми визначали обізнаність дітей специфікою художньої праці, її можливостей щодо роботи в команді з друзями та отримання від цього процесу успіхів, задоволення.

Емоційний критерій визначає розвиненість різних сторін емоційної сфери дитини, що впливає на якість комунікацій, їхню емоційну забарвленість. У колективних видах роботи емоційний фон, який створюється у групі, є важливим чинником щодо підтримки дружніх, позитивних взаємовідносин між усіма учасниками роботи. Важливою умовою організації дитячих ігор, як вважає О. Косенчук, є той емоційний фон, який не тільки створюється стосовно гри, але й впливає на структуру соціально-особистісного розвитку дитини [31, с. 5]. Емоційний фон гри та спілкування дітей, на думку В. Іванової, М. Решетар емоції регулюють психічні процеси та функції у дитини, що, у свою чергу, сприяє становленню особистості малюка, розвиває його вольову сферу (самоорганізація, самоконтроль). З тим, щоб соціалізація дитини відбувалася гармонійно, дорослим слід забезпечити позитивний емоційний досвід спілкування дошкільника з навколишнім світом, соціумом, однолітками [22].

Діяльнісний критерій спрямований на визначення сформованості у дитини практичних умінь дотримання соціально-моральних норм у поведенці та взаємодії з іншими дітьми. Ми урахували погляди вчених М. Айзенбарт, І. Бега. Н. Гавриш, О. Кононко, С. Курінної з тим, що у кожному із видів

дитячої діяльності стосовно дитини-дошкільника мають визначатися уміння поважати думку іншого, прислухатися до неї у реалізації поставлених завдань, обговорювати виниклі проблеми без підвищення голосу, агресії тощо.

Таким чином, проведення констатувального етапу експериментального дослідження вимагало обґрунтування логіки його проведення, визначення методів та завдань дослідження; розробки критеріїв і показників сформованості спільної діяльності дітей старшого дошкільного віку засобами художньої праці, що було представлено у даному підрозділі.

2.2. Методика дослідження сформованості спільної діяльності дітей старшого дошкільного віку засобами художньої праці

Дослідження проводилося на базі закладу дошкільної освіти № 12 Ромашка, м. Ніжина, Чернігівської області.

В експериментальній групі дитячого садка 16 дітей старшого дошкільного віку. Більшість дітей дуже активні, рухливі, товариські, часто поводяться шумно. Діти дуже люблять малювати, займатися образотворчою діяльністю і з задоволенням готуються до цього виду занять. Заняття художньої праці проводяться згідно з вимогами робочої програми, перспективним і календарним плануванням.

Розвивальне предметно-просторове середовище в групі дає змогу дітям займатися образотворчою діяльністю: виконувати різноманітні аплікації, малюнки, композиції. Для дітей спеціально обладнано куточок образотворчої діяльності в групі, щоб вони могли займатися творчістю, їм доступно безліч матеріалу: олівці різного кольору, фломастери, акварель, гуаш, картон, ватмани, кольоровий папір, ножиці та дуже багато іншого. На полицях художньо-розвивальної зони час від часу з'являються естетично-привабливі

предмети для дітей: народні іграшки, репродукції картин, предмети декоративно-прикладного мистецтва, скульптура малих форм, ілюстрації, дитячі роботи або зразки спільної творчості. Куточок образотворчої діяльності відповідає віку дітей, естетичний. Діти часто звертаються до образотворчих матеріалів у вільний час.

Таким чином, просторове предметно-розвивальне середовище за художньо-естетичним спрямуванням у дитячому садку змістовно-насичене; трансформоване; поліфункціональне; варіативне; доступне; безпечне; здоров'язбережувальне та естетично-привабливе.

Також нами було проведено аналіз планів освітньої роботи з дітьми вихователя. Внаслідок чого було з'ясовано, що вихователь має перспективне та календарне планування роботи з організації художньої діяльності дітей. Вихователь використовує різні нетрадиційні форми роботи в продуктивних видах діяльності, організовує виставки предметів мистецтва (міні-вернісажі), долучає дітей до культури рідного краю, організовує ігри, що знайомлять із кольором, відтінками кольору. У педагога спланована і проводиться індивідуальна робота з дітьми, враховуються статево-рольові відмінності, індивідуальні схильності та інтереси.

Роботи дітей у групі зберігаються довго, їх прибирають у нижню тумбу. Іноді діти забирають із собою додому зроблене. Індивідуальні заняття проводяться часто. За плануванням вихователя колективні заняття дітей проводяться один раз на місяць. Роботи виконуються на хорошому емоційному тлі, зі слів вихователя приносять дітям задоволення, радість. Дітям подобається працювати спільно. Тематика колективних робіт різноманітна – пори року, традиційні свята, народні промисли, казки та інші.

Таким чином, педагогами здебільшого забезпечено необхідні умови для розвитку дитячої художньої праці, проте, на наш погляд, недостатньо уваги приділяється варіативності колективної творчості. Для проведення діагностики ми розробили анкету, яка представлена в додатку А.

На запитання «Як Ви розумієте сутність поняття «спільна діяльність дітей» вихователі відповіли, що це спільна взаємодія, виконання одного спільного завдання. Педагоги вважають за доцільне формування навичок спільної діяльності у старшому дошкільному віці. Приділяють велику увагу питанням згуртованості дітей у групі. Діагностику сформованості умінь спільної діяльності у старших дошкільників проводять за традиційними схемами. Серед діагностичних методів та прийомів використовують для виявлення сформованості умінь спільної діяльності у старших дошкільників найчастіше анкети і бесіди.

На запитання Які форми об'єднання дітей на заняттях з художньої праці використовуються Вами найчастіше, поставте їх за рейтингом (де 1 – найменше використовується, а 4 – найбільше)» було обрано, що найчастіше використовують роботу невеликими групами, а найрідше всією групою. Серед форм роботи з художньої праці, які використовують в організації спільної діяльності дітей було виділено виконання виробів за зразком, за моделлю, за аналогією, за заданою темою та за задумом.

На запитання «Які ефективні заходи у продуктивній колективній діяльності Ви проводили протягом останнього місяця?» було вказано паперопластику «Подарунки для матері та бабусі», квілінг та аплікацію «Подих весни». Оцінили рівень ефективності використання різних форм роботи з художньої праці в організації спільної діяльності дітей старшого дошкільного віку в ЗДО як достатній.

Серед труднощів, які виникають при використанні форм роботи з художньої праці у формуванні спільної діяльності виділили проведення роботи за аналогією і за моделлю. На запитання «Як Ви їх долаєте?» відповіли: створюємо відповідні умови для праці, поповнюють та оновлюють розвивальне середовище для занять дітей художньою працею, організовують у ЗДО змінні виставки творів мистецтва, музеїв дитячої праці, надають можливості дітям самостійного вибору засобів, матеріалів та інструментів під час роботи.

Аналіз результатів анкетування показав, що вихователі систематично організовують і проводять спільну діяльність дітей старшого дошкільного віку засобами художньої праці. У результаті здійснення дослідно-пошукової роботи на основі комплексного показника склалися рівневі характеристики спільної діяльності, що включали врахування уявлень про правила і способи спільної діяльності та ступінь прояву реальних умінь спільної діяльності дітей у досліджуваній групі.

Для визначення рівня сформованості уявлень вихованців про поняття «спільна робота з друзями» було проведено індивідуальну бесіду (додаток Б).

Результати діагностики представлені в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

**Рівень сформованості уявлень вихованців про поняття
«спільна робота з друзями»**

Рівень	Кількість осіб	%
Високий	3	19
Середній	10	62
Низький	3	19

Аналіз дитячих відповідей дозволив виокремити три рівні сформованості уявлень вихованців про поняття «спільна робота з друзями»:

- високий рівень (3 особи, 19%). Вихованці, які увійшли до цієї групи, усвідомлюють, що для досягнення спільної діяльності з однолітками треба пояснювати свої дії та бажання товаришам, допомагати їм.

- середній рівень (10 осіб, 62% обстежуваних). Діти цієї групи фактично усвідомлюють, що таке спільна діяльність, але не використовують це слово у своєму мовленні. Дошкільнята виокремлюють

окремі правила спільної діяльності, висловлюють позитивне, дружнє ставлення до однолітків, але головним чином у процесі спілкування з товаришами орієнтовані на себе. Вони більшою мірою дотримуються власної думки, як правило, не поступаються іншим дітям і ображаються, коли з ними не погоджуються.

- низький рівень (3 особи, 19 % обстежуваних). Діти цієї групи не змогли відповісти на запитання, що стосуються спільної діяльності способів її встановлення. Ці дошкільнята орієнтовані тільки на себе, не приймають думку однолітків, у процесі взаємодії займають вигідну для себе позицію. Як допоміжну методику для вивчення навичок культури спілкування у взаємодії з однолітками нами було використано малюнковий «Вивчення навичок культури спілкування у взаємодії з однолітками».

Мета: вивчення поведінки дошкільнят в ході організації спільної продуктивної діяльності. Експериментатор пропонує дітям завдання, але, розподілившись по парам, вони повинні однаково розфарбувати два силуети рукавички. При цьому, дітям дається свобода вибору партнера для виконання завдання, а також самого малюнка.

Результати проведеного дослідження представлені в таблиці 2.3, а у додатку В нами представлено приклади виконання завдань.

Таблиця 2.3.

Результати діагностики за методикою Г. Урунтаєвої

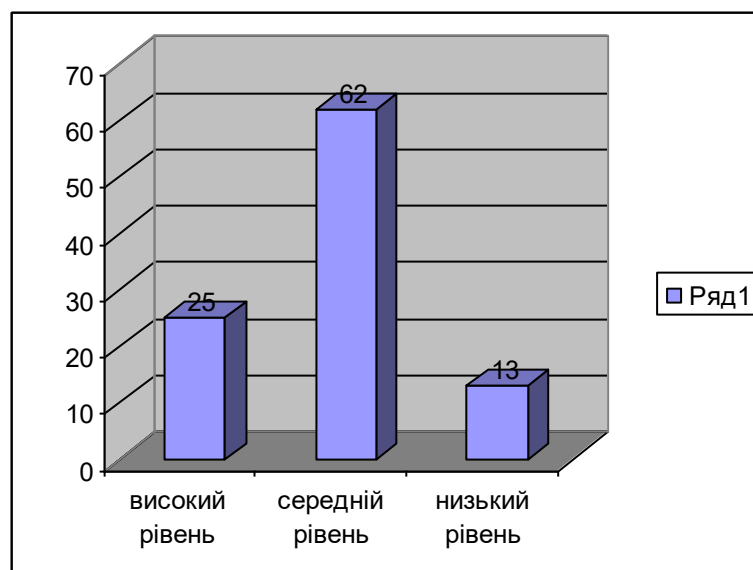
№ п/п	Ім'я дитини	Рівень
1.	Віка Б.	середній
2.	Вероніка М.	середній
3.	Іван А.	середній
4.	Анна Д.	середній
5.	Софія М.	середній
6.	Кирил Б.	середній
7.	Аріна Р.	високий
8.	Кіра Г.	високий

9.	Марія Г.	високий
10.	Марічка К.	високий
11.	Богдан Х.	середній
12.	Максим Т.	середній
13.	Саша Л.	низький
14.	Ілля Д.	низький
15.	Надія К.	середній
16.	Мілана К.	середній

КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ:

- ступінь активності дітей;
- реакція на результат діяльності;
- ступінь орієнтації на партнера при виконанні завдання;
- позиція дитини (лідер, ведений);
- вплив характеру взаємин дітей на результат діяльності;
- засоби, що використовуються для встановлення спільної діяльності (вмовляння, прохання, погрози тощо).

Для наочності сформуємо діаграму Результати діагностики за методикою «Вивчення навичок культури спілкування у взаємодії з однолітками».

Діаграма 2.1. Результати діагностики за методикою «Вивчення навичок культури спілкування у взаємодії з однолітками»

Високий рівень уміння домовлятися у спільній діяльності показали 4 дітей (25%), середній рівень – 10 дітей (62%) і низький рівень – 2 дитини (13%).

Гарні, з однаковим візерунком рукавички вийшли в Аліни і Кіри, Марії і Марічки. Менш схожими були малюнки на рукавичках Віки і Вероніки, Івана та Анни, Софії та Кирила, Богдана та Максима, Надії та Мілани. У роботах цих дітей багато схожих елементів візерунків. Однак повністю однаковими їх назвати не можна. Низькі результати за цією методикою показали Саша та Ілля їх рукавички були повністю різними, що свідчить про невміння дітей домовитися.

З метою визначення емоцій під час комунікації та спільних дій у різних видах продуктивної діяльності нами було проведено спостереження за емоційними проявами та проявами соціально-схвалюваної поведінки дітей в їхніх взаєминах та в заняттях художньої працею. Результати спостереження подано у таблиці 2.4.

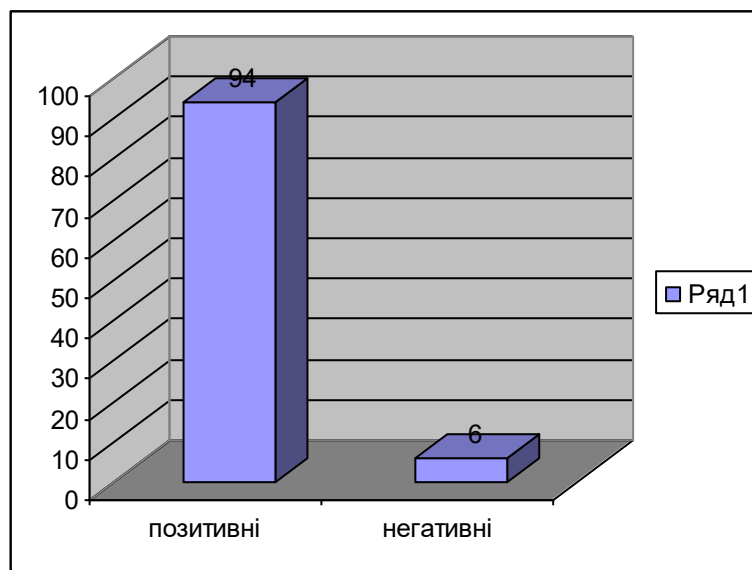
Таблиця 2.4.

Результати спостереження за емоційними проявами та проявами соціально-схвалюваної поведінки дітей в їхніх взаєминах у заняттях художньої працею

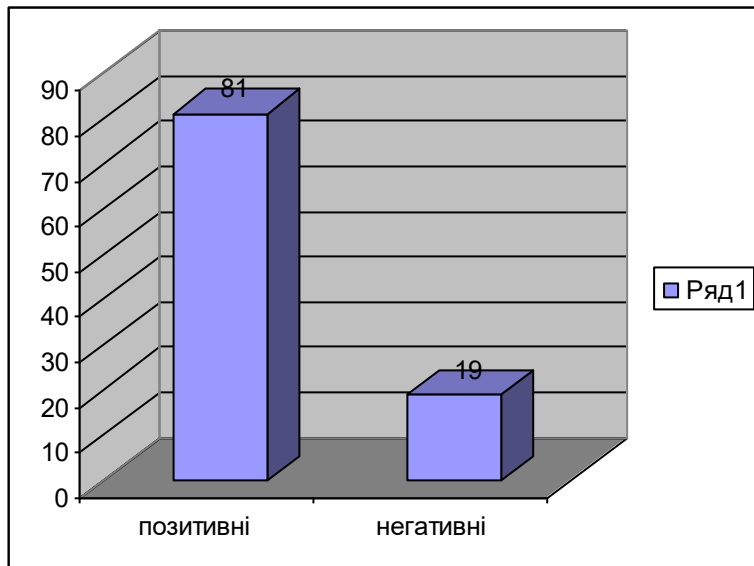
Предмет спостереження Ім'я дитини	Емоційні прояви дітей на створення виробів у спільній діяльності на заняттях з художньої праці	Емоційні прояви дітей у процесі тривалої роботи з художньої праці	Уміння домовлятися та діяти безконфліктно під час спільного трудового процесу	Уміння організовувати до роботи інших дітей
Віка Б.	позитивні		+	-
Вероніка М.	позитивні	негативні	+	-
Іван А.	позитивні	позитивні	-	-
Анна Д.	позитивні	позитивні	+	+
Софія М.	позитивні	позитивні	+	+
Кирил Б.	позитивні	позитивні	-	-
Аріна Р.	позитивні	позитивні	-	-

Кіра Г.	позитивні	позитивні	+	+
Марія Г.	позитивні	позитивні	+	+
Марічка К.	позитивні	позитивні	+	+
Богдан Х.	позитивні	позитивні	+	+
Максим Т.	позитивні	негативні	-	-
Саша Л.	негативні	негативні	-	-
Ілля Д.	позитивні	позитивні	+	+
Надія К.	позитивні	позитивні	+	+
Мілана К.	позитивні	негативні	+	-

У результаті спостереження нами було виявлено, що емоційні прояви дітей на створення виробів у спільній діяльності на заняттях з художньої праці (діаграми 2.2. та 2.3.) 15 дітей (94%) – позитивні, а 1 дитини (6 %) – негативні. Якщо ж була тривала робота з художньої праці, то негативні емоції виникали у 3 дітей (19%).

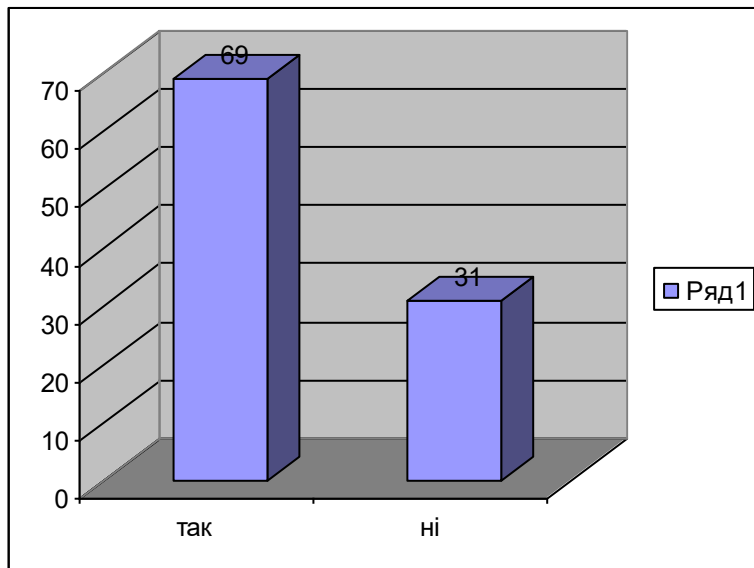

Діаграма 2.2. Емоційні прояви дітей на створення виробів у спільній діяльності на заняттях з художньої праці

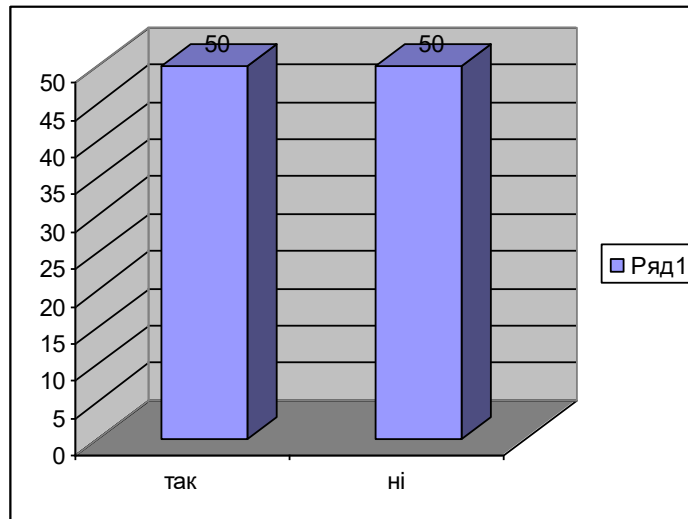

Діаграма 2.3. Емоційні прояви дітей у процесі тривалої роботи з художньої праці

Уміння домовлятися та діяти безконфліктно під час спільного трудового процесу продемонстрували – 11 дітей (69%), а вміння організувати до роботи інших дітей – 8 (дітей) 50% (діаграми 2.4. та 2.5.).

Діаграма 2.4. Уміння домовлятися та діяти безконфліктно під час спільного трудового процесу

Діаграма 2.5. Уміння організовувати до роботи інших дітей

Результати спостереження за емоційними проявами та проявами соціально-схвалюваної поведінки дітей в їхніх взаєминах та в заняттях художньої працею показують, що є діти у яких проявляються негативні емоції під час створення виробів у спільній діяльності на заняттях з художньої праці та у процесі тривалої роботи з художньої праці, багато дітей не вміють домовлятися та діяти безконфліктно під час спільного трудового процесу, а також організовувати до роботи інших дітей.

Далі нами була проведена колективна бесіда з дітьми для з'ясування їхнього ставлення до занять художньою працею (Додаток Г). На запитання : «Які заняття в дитячому садочку ви любляете більш за все?» 8 дітей (50%) відповіли, що найбільше їм подобаються заняття з художньої праці (малювання, ліплення, аплікація), а 8 дітей (50%) відповіли, що заняття з музики, розвитку мовлення та математики.

На запитання «Чи подобається вам заняття з художньої праці?» 14 дітей (88 %) відповіли, що подобаються, а 2 дітей (13%) відповіли, що не подобається. На запитання «Чим ви займаєтеся на цих заняттях?» 15 дітей відповіли правильно (малювання, ліплення, моделювання, аплікація), а 1 дитина (6%) не могла пригадати видів діяльності.

При відповіді на запитання «Чи подобається вам працювати спільно (разом)?» 14 дітей (88 %) відповіли, що подобаються, а 2 дітей (13%)

відповіли, що не подобається. Лише 8 дітей (50%) відповіли, що вважають свою працю важливою для інших.

На запитання «Як ви любляете більше працювати: спільно чи самі?» 13 дітей (81%) відповіли, що спільно і 3 дітей (19%), що люблять працювати самі. При відповіді на питання : «Що подобається вам у спільній роботі?» діти відповідали : допомога друга, швидше виконання роботи.

На запитання «Наскільки дружно ви можете працювати?» 16 дітей (100%) відповіли, що при організації спільної діяльності працюють дружно. Отже, можна стверджувати, що хоча і більшість дітей позитивно ставляться до художньої праці і люблять виконувати завдання спільно, проте є діти, яким ця діяльність не до вподоби.

Для діагностики вмінь, які проявляються в спільній діяльності була використана діагностична методика «Саморобка».

1. Мета: виявити вміння разом визначати алгоритм спільної діяльності та розподіляти дії кожного партнера.

Матеріал: зразок аплікації «Осіньне дерево», листочки різного кольору, клей.

Зміст: експериментатор давав дітям завдання зробити разом аплікацію за зразком. Перед початком роботи пропонував обговорити та визначити послідовність дій і домовитися хто що робитиме. Спочатку розповісти йому, а тільки потім приступити до роботи. Дітям давалося завдання аплікація «Осіньне дерево». У процесі виконання дітям необхідно перевіряти роботу партнера і свою зі зразком.

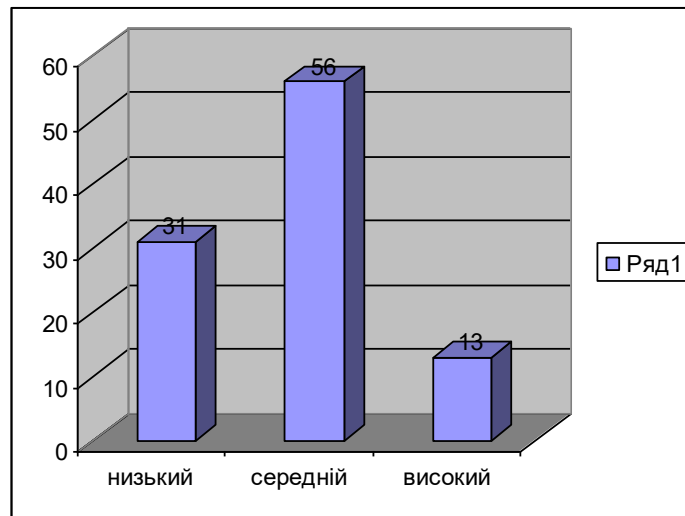
Оцінка результатів:

1 бал – дитина навіть за стимулювання її активності не обговорює з партнером алгоритму спільної діяльності та розподілу дії кожного партнера.

2 бали – дитина навіть за допомоги дорослого робить спроби домовитися і визначити алгоритм спільної діяльності, розподіляти дії кожного партнера.

3 бали – дитина самостійно разом із партнером визначає алгоритм спільної діяльності та розподіляє дії кожного партнера.

Результати дослідження представлені у діаграмі 2.6.

Діаграма 2.6. Вміння разом визначити алгоритм спільної діяльності та розподіляти дії кожного партнера

Низький рівень виявлено у 5 дітей (31 %). Наприклад, Ілля Д. не міг розподілити дії разом зі своїм партнером Кирилом Б. Також у дітей не вийшло визначити послідовність дій виконання спільного завдання.

Середній рівень мають 9 дітей (56 %). Вони за допомогою дорослого визначали алгоритм спільної діяльності та розподіляли дії.

Високий рівень встановлено у 2 дітей (13 %). Марія Г. та Марічка К. – ця пара дітей одразу самостійно визначила послідовність дій, як вони працюватимуть і розподілила дії кожного в їхній парі.

2. Мета: виявити вміння дітей здійснювати проміжний взаємоконтроль з урахуванням запропонованих критеріїв і реалізованої моделі співпраці.

Матеріал: зразок аплікації «Осіньне дерево», листочки різного кольору, клей.

Зміст: експериментатор пропонував дітям зробити аплікацію «Осіньне дерево» за зразком і за запропонованим алгоритмом, що реалізує спільно-індивідуальну модель співпраці (дітям необхідно розділити роботу з виконання аплікації один між одним). Перед початком роботи пропонувалося

розглянути зразок і обговорити запропоновані критерії якості: акуратність, точність. У процесі виконання дітям необхідно перевіряти роботу партнера і свою зі зразком. Після виконання роботи було проведено бесіду.

Запитання:

- Чи сподобалося тобі працювати в парі?
- Вибрав би ти іншу людину собі в пару наступного разу?
- Ваша робота наприкінці була схожа на зразок, даний експериментатором?

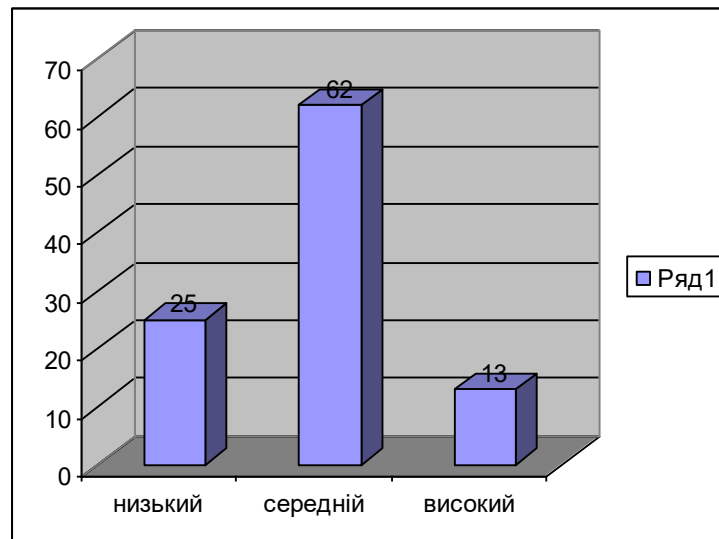
Оцінка результатів:

1 бал – дитина не здійснює самостійно проміжний взаємоконтроль з урахуванням запропонованих критеріїв і реалізованої моделі співпраці.

2 бали – якщо дитина здійснює проміжний взаємоконтроль з урахуванням запропонованих критеріїв і реалізованої моделі співпраці за стимуляції дорослим.

3 бали – дитина самостійно здійснює проміжний взаємоконтроль з урахуванням запропонованих критеріїв і реалізованої моделі співпраці.

Результати дослідження представлені на діаграмі 2.7.

Діаграма 2.7. Вміння дітей здійснювати проміжний взаємоконтроль з урахуванням запропонованих критеріїв і реалізованої моделі співпраці

Низький рівень виявлено у 4 дітей (25 %). Дві пари дітей виконували роботу з педагогом і не порівнювали свою роботу самостійно зі зразком. Середній рівень мають 10 дітей (62 %). Вони також виконували роботу з педагогом, але при його нагадуванні, згадували порівнювати свою роботу зі зразком. Високий рівень у 2 дітей (13 %). Ця пара порівняно з іншими самостійно виконувала роботу і здійснювала порівняння зі зразком. За підсумком їхня робота була схожа на необхідний підсумковий варіант виробу.

3. Мета: виявити вміння дітей узгоджувати персональні дії під час реалізації розробленого алгоритму дій, здійснювати взаємоконтроль.

Матеріал: зразок аплікації «Осіннє дерево», листочки різного кольору, клей.

Зміст: експериментатор пропонував дітям зробити аплікацію за зразком. Діти розділяють роботу між собою. Підсумкова робота повинна дотримуватися певних критеріїв: акуратність і точність виконання. У процесі виконання дітям необхідно перевіряти роботу партнера та свою зі зразком.

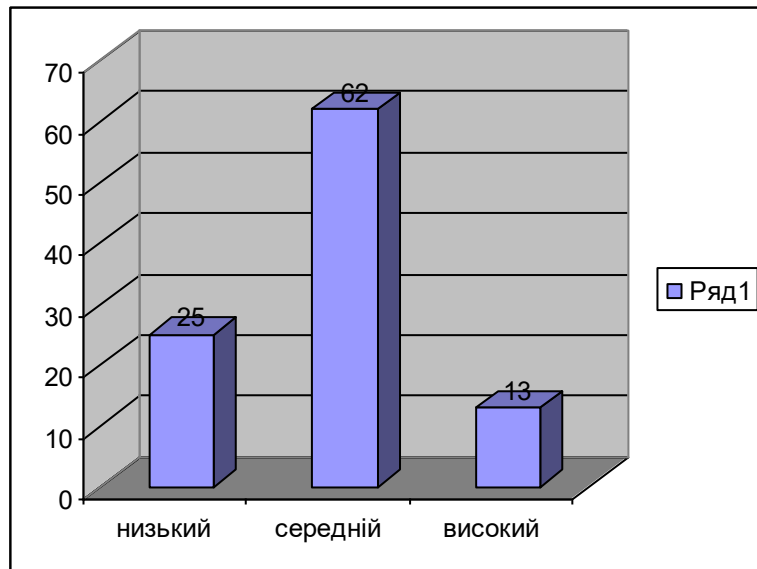
Оцінювання результатів:

1 бал - дитина не узгоджує самостійно персональні дії під час реалізації розробленого алгоритму дій, не здійснює взаємоконтроль за стимуляції дорослим.

2 бали - дитина погоджує персональні дії під час реалізації розробленого алгоритму дій, здійснює взаємоконтроль під час стимуляції дорослим.

3 бали - дитина самостійно погоджує персональні дії під час реалізації розробленого алгоритму дій, здійснює взаємоконтроль.

Результати дослідження подані на діаграмі 2.8.

Діаграма 2.8. Вміння дітей узгоджувати персональні дії під час реалізації розробленого алгоритму дій, здійснювати взаємоконтроль

Низький рівень у 4 дітей (25%). 2 пари дітей виконували роботу з педагогом і не узгоджували свої дії, не здійснювали самоконтроль. Середній рівень мають 10 дітей (62%). Ці пари дітей стимулював педагог. Він нагадував їм здійснювати взаємоконтроль та узгоджувати персональні дії. Високий рівень у 2 дітей(13%). Пара самостійно узгоджувала персональні дії під час реалізації розробленого алгоритму дій, здійснювала взаємоконтроль.

З метою визначення показника комунікативної співпраці та поведінки у процесі художньо-творчої діяльності нами було проведено спостереження за дошкільниками у процесі створення аплікації до казки «Теремок»

Мета: виявити рівень комунікативного співробітництва: здібностей зважати на інтереси співрозмовника, спокійно обстоювати свою точку зору, виявляти шанобливе ставлення до партнера зі спілкування, знаходити справедливі рішення в конфліктних ситуаціях у процесі художньо-творчої діяльності.

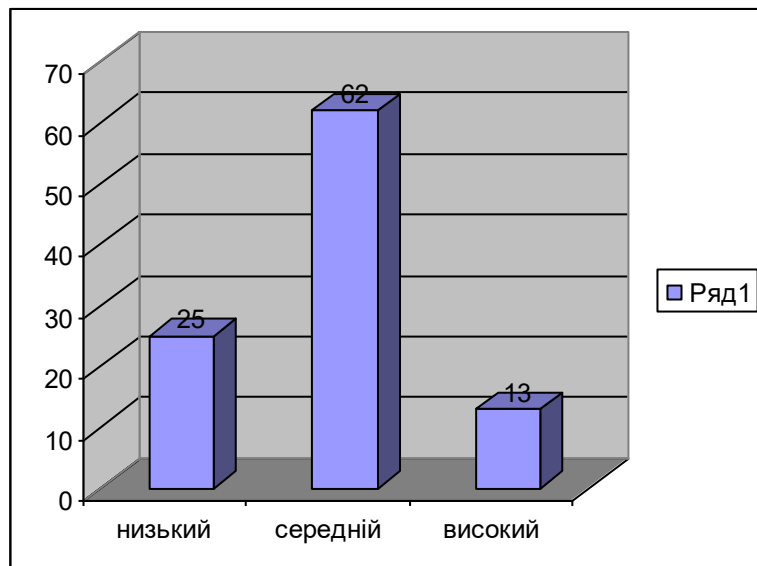
Матеріал: аркуші паперу, заготовки будинку з кольорового паперу: стіна, вікно, дах; розетка з клеєм; простий олівець, клейонка, серветка.

Хід проведення

Читання казки «Теремок», бесіда за казкою, переказ за ролями, розглядання ілюстрацій із зображенням будинків. Потім вихователь просить дітей розділитися на 3 групи і спільно підготувати аплікацію за прочитаною казкою.

За результатами спостереження можемо констатувати, що в дітей переважає середній рівень комунікативного співробітництва та поведінки в конфлікті – 10 дітей (63 %) (діаграма 2.9.).

Високий рівень – 4 дітей (25%). Під час виконання завдання зі створення аплікації за казкою «Теремок» ці діти розмовляли ввічливо, з іншими дітьми поводитися тактовно. Вони враховували інтереси інших дітей, поступалися їм тими матеріалами, які вони хотіли використати в процесі групової роботи, свою думку вони відстоювали спокійно, виявляли повагу до думки інших дітей. У конфліктних ситуаціях самі знаходили рішення, які влаштовували інших дітей і знімали конфлікт – пропонували свою допомогу, співробітництво, заспокоювали інших дітей, давали добрі поради, намагалися помирити тих, хто посварився тощо.

Діаграма 2.9. Результати спостереження за дошкільниками у процесі створення аплікації до казки «Теремок»

Середній рівень – 10 дітей (62%). Діти з цим рівнем демонстрували готовність вступати в спілкування, але не завжди вміли правильно це зробити, не завжди були ввічливими й тактовними – втручалися в середину розмови інших дітей, розпочинали діалог не з тієї фрази, говорили надто наказовим тоном тощо, інколи не могли поділитися обраними матеріалами. Вони не завжди зважали на інтереси інших дітей, наприклад, якщо дитині хотілося обрати певний матеріал для аплікації, то вона намагалася дістати його різними способами: наполягала на своєму, іноді вередувала, одна дитина, наприклад, сказала, що якщо вона не буде приклеювати папір, то взагалі не братиме участі в груповій роботі. Під час відстоювання своєї точки зору ці діти інколи підвищували тон голосу, висловлювали образу, невдоволення, дехто лаявся і не виявляв поваги до співрозмовника. У конфліктах ці діти самі не могли ухвалити жодного рішення або ухвалювали такі рішення, що тільки посилювали конфлікт, а не розв'язували його. Тому вони завжди зверталися по допомогу до вихователя, якщо виникала конфліктна ситуація, і він допомагав порадами, як залагодити конфлікт.

Низький рівень – 2 дітей (13%). Двоє хлопчиків (Саша та Ілля) не вступали в спілкування, мовчки чекали, коли інші діти їм дадуть можливість взяти участь у процесі виконання аплікації або попросять щось зробити. На запитання інших дітей вони відповідали односкладово. Не виявляли ввічливості й тактовності. Ілля поведився агресивно, він хотів вирізати для аплікації деталі, але це завдання дали іншому хлопчикові, і тоді він почав обзивати цього хлопчика та навіть штовхнув його кілька разів. Тобто ці діти або не вступають у комунікативну співпрацю, або поведуться в ній агресивно, провокують конфлікти.

На основі узагальнення кількісних результатів проведених з дітьми діагностичних методик ми виявили три рівні сформованості у старших дошкільників навичок спільної діяльності у заняттях художньою працею.

До високого рівня сформованості навичок спільної діяльності ми умовно віднесли 2 дитини (13%). Ці діти мають уявлення й судження про

дружбу, взаємодопомогу, товаристскість і керуються ними у практичній діяльності з однолітками. При цьому використовують власну ініціативу, дослухаються до думки товариша. Вміють самостійно вирішувати спірні питання. За можливості надають допомогу однолітку, відчують при цьому позитивні емоції від правильності своїх дій. Діти люблять заняття творчістю, із задоволенням працюють як самоїно, так і в команді. Виявляють здатність до визначення стратегії роботи, надання щодо цього пропозицій щодо роботи у групі.

До середнього рівня сформованості дружніх взаємин ми умовно віднесли 8 дітей (50%). Ці діти мають узагальнені уявлення і судження про дружбу, проте керуються ними вкрай рідко. За проханням дорослого або іншої дитини можуть допомогти однолітку. Рідко проявляють ініціативу, прислухаються до думки товариша. Діти люблять заняття художньою працею, проте на їхній інтерес до роботи часто впливає настрій, запропонований сюжет роботи або інші чинники. Діти цього рівня не виявляють необхідних умінь оцінювання спільних дій стосовно інших дітей у колективній роботі та не вважають за необхідне оцінювати власну поведінку у групі.

До низького рівня сформованості дружніх взаємин ми умовно віднесли 6 дітей (37%). Ці діти мають обмежені уявлення й судження про дружбу, не керуються ними в практичній діяльності з однолітками. Часто сваряться, а миряться тільки за втручання дорослого. Легко підкоряються ініціативі інших дітей. До занять художньою працею та іншими видами художньо-продуктивної діяльності ставляться переважно без інтересу, віддаючи перевагу колективним рухливим іграм. Не вміють вислуховувати думку іншого, не виявляють бажання допомогти однолітку. 100%

Таким чином, результати констатувального експерименту вказують на недостатню ефективність в організації роботи з дітьми щодо формування в них навичок спільної діяльності з однолітками у процесі художньої праці.

2.3. Методичні рекомендації вихователям щодо організації спільної діяльності старших дошкільників засобами художньої праці

Проведене нами дослідження щодо перевірки педагогічної роботи вихователів з формування у дітей 6-7 років умінь спільної діяльності у заняттях художньою працею встановило, що даний процес не має належної ефективності. У переважній більшості дітей належним чином не сформовані навички міжособистісного спілкування. У колективній діяльності педагогом не ураховуються інтереси дітей до створення груп стосовно роботи над частиною спільної роботи.

Після проведеного констатувального етапу практичного дослідження та аналізу результатів діагностики дітей ми окреслили розробку змісту педагогічної роботи з організації спільної діяльності у дітей старшого дошкільного віку засобами художньої праці за такими напрямками:

- 1) стимулювати у дітей готовність спільної діяльності, до спілкування та бажання вступати в діалог у процесі художньо-творчої діяльності;
- 2) виховувати доброзичливість, емоційну чуйність та емпатію в результаті взаємодії під час виконання продукту творчості;
- 3) створити умови для плідної комунікативної співпраці дітей у спільній художній праці.
- 4) формувати в дітей уміння розв'язувати конфлікти соціально прийнятними способами (через співробітництво, взаємодопомогу), що виникають у процесі художньої праці.

Спираючись на кількісний та якісний аналіз результатів діагностики рівнів сформованості спільної діяльності у дітей старшого дошкільного віку, нами було розроблено комплекс занять з художньої праці. Комплекс занять, спрямованих на організацію спільної діяльності у дітей старшого дошкільного віку в художній діяльності був спроектований з урахуванням вимог освітньої програми дошкільної освіти, педагогічних умов, які стимулюють розвиток спільної діяльності дітей.

Мета комплексу занять: розвиток спільної діяльності у дітей старшого дошкільного віку за всіма показниками в художній праці.

Завдання комплексу занять:

1. Стимулювати в дітей готовність до спілкування та бажання вступати в діалог у художньо-творчій діяльності.

2. Розширити комунікативний досвід дітей у різних ситуаціях спілкування (прохання, подяка, висловлення своєї думки, заперечення), розвиток норм мовленнєвої поведінки в художній праці.

3. Вчити узгоджувати свої дії з діями партнера (слухати, не перебиваючи; говорити ввічливо, звертаючись до партнера, бути тактовним) у художій праці.

4. Продовжувати знайомити дітей з елементарними правилами ведення діалогу (вміння слухати й розуміти співрозмовника; формулювати й ставити запитання; будувати відповідь відповідно до почутого) у художньо-творчій діяльності.

5. Розвивати доброзичливість, емоційну чуйність та емпатію у спілкуванні в художній діяльності.

6. Створити умови для плідної комунікативної співпраці дітей у спільній художній праці.

7. Формувати вміння розв'язувати конфлікти соціально прийнятними способами (через співпрацю, взаємодопомогу), бути тактовними, чемними, ввічливими в художній праці.

8. Розвивати комунікативну співпрацю та поведінку в конфліктних ситуаціях у художній праці.

9. Виховувати інтерес до спільної образотворчої та художньо-творчої діяльності.

Засобом розвитку спільної діяльності у дітей старшого дошкільного віку було обрано художню діяльність. Заняття були побудовані на дидактичних засадах, які є особливо важливими для організації художньої діяльності з дошкільнятами.

1. Принцип психологічної комфортності та безпеки, який передбачає створення емоційно сприятливих умов, у яких діти почуваються «як удома» та отримують задоволення від творчого процесу.

2. Принцип доступності – відповідність змісту і форми занять віку дітей.

3. Принцип творчості – максимальна орієнтація на творче начало, набуття дітьми власного досвіду творчої діяльності.

4. Принцип діяльності – включення всіх дітей на занятті в різні види дитячої діяльності, їх постійна зміна, синтез мистецтв, щоб підтримувати активність дітей на занятті.

5. Принцип індивідуального підходу – врахування індивідуальних особливостей кожної дитини та рівня розвиненості в неї комунікативних умінь.

На вибір методів педагогічної роботи з дітьми вплинули:

- загальна мета та завдання розвивальної роботи;
- специфіка художньої діяльності, в процесі освоєння якої піде розвиток спільної діяльності дітей;
- вікові та індивідуальні особливості дітей.

Під час реалізації розробленого нами комплексу умови, що забезпечують ефективність проведення занять із розвитку спільної діяльності дітей старшого дошкільного віку в художній діяльності, були такими:

- забезпечення емоційного комфорту та створення ситуації успіху для кожної дитини;
- врахування вікових та індивідуальних психолого-педагогічних особливостей дітей;
- організація в групі предметно-просторового середовища, сприятливого для розвитку комунікативних умінь у дітей старшого дошкільного віку (збагачення середовища обладнанням і матеріалами, необхідними для малювання, ліплення, аплікації, зокрема й для нетрадиційних технік цих видів дитячої діяльності).

Розглянемо перспективний план занять із розвитку спільної діяльності

у дітей старшого дошкільного віку в художньо-творчій діяльності, у якому відображено тематику 10 занять:

1. Зимовий ліс – пейзаж.
2. Матусі любої портрет – портрет.
3. Перші весняні квіти – аплікація з елементами малювання.
4. Акваріум – сюжетне малювання.
5. Розмалюю писанку – оздоблення.
6. Подорож у космос- сюжетне малювання.
7. Метелики- відтиск.
8. Українська вишиванка- оздоблення .
9. Комаха – сонечко – малювання пальчиком..
10. Літо – пейзаж.

Структура занять із спільної художньо-творчої діяльності має бути такою:

1. Підготовчий етап.

Діяльність вихователя спрямована на поглиблення та розширення уявлень дітей за темою майбутньої колективної роботи, розвиток у них яскравих образів, що породжують бажання втілити їх у художньо-творчій діяльності. Методи роботи з дітьми: бесіда, розповідь, пояснення, розглядання репродукцій, ілюстрацій.

3. Основний етап. Виконання роботи.

Вихователі разом із дітьми планують майбутню роботу. Кожна дитина сама вирішує, яку роботу вона буде виконувати. Завдання вихователя – створити умови для комунікативної взаємодії та співпраці дітей. Форми організації дитячої діяльності: колективна, у парах, підгрупова, індивідуальна. На цьому етапі вихователь надає практичну допомогу з виготовлення листівок, плакатів, стіннівок, підказує, радить окремим дітям або групам дітей, як користуватися тією чи іншою технікою малювання, аплікації, колажу, як краще розмістити предмети на загальній картині.

Для того щоб діти могли домовитися, узгодити свої дії, дійти спільного рішення, а потім розпочати спільні дії для досягнення результату художньо-творчої діяльності, кожна дитина повинна була навчитися терпляче вислухати співрозмовника, постаратися зрозуміти його наміри, заперечити йому або погодитися, внести власну пропозицію та переконати групу в її доцільності, врахувати пораду, висловлену ким-небудь з товаришів, підтримати думку однолітка та ін. Важливо при цьому, як уже зазначалося вище, щоб він використовував ввічливі й тактовні форми заперечень, зауважень. Цьому і вчили дітей вихователі, або заздалегідь попереджаючи дітей про можливі ситуації, або роз'яснюючи норми культурної поведінки після заняття.

3. Заключний етап.

Взаємодія дітей із завершеною колективною роботою. Після того як діти закінчують роботу, кожен малюнок (листівка, фрагмент тощо) розміщують на великому аркуші ватману і виходить загальна картина. Ведеться обговорення того, як діти працювали, який продукт у них вийшов. Загальна композиція може залишитися в груповій кімнаті або її можна передати до музичної зали дитячого садка, де вона може використовуватися для ігор, як прикраса інтер'єру і для проведення свят, розваг, дозвілля. Така композиція може стимулювати в дітей народження творчих задумів, пропозицій до доповнення вже створеної композиції.

Вихователь має спонукати і самих дітей подумати, обговорити, як можна збагатити майбутню композицію, які додаткові елементи зроблять її більш барвистою. Такі колективні обговорення впливають на комунікативні вміння дітей, а також на розвиток творчості, фантазії. Дитина обирає завдання до снаги, набуває досвіду співпраці з однолітками (вміння домовлятися, приходити на допомогу, переконувати товаришів у справедливості своєї пропозиції, відчувати почуття відповідальності за якість своєї роботи перед колективом).

Під час організації художньої діяльності гри в групі дітей, які грають, створювалася атмосфера розкнутості, що відкривало можливість для налагодження дружніх «рівноправних» стосунків. Вихователі повинні не стримувати творчі прояви дитини своєю оцінкою чи заборонами, а навпаки, підтримували творчі прояви дітей. Це сприятиме:

- набуттю досвіду спілкування, готовності вступати в спілкування, ініціювати діалоги з однолітками та дорослими;
- прояву доброзичливості та емпатії у спілкуванні;
- прояву самостійності та творчості в колективній художньо-творчій діяльності;
- створення комфортної ситуації для дітей, зняття напруги;
- ефективності комунікативної взаємодії та розвитку вмінь правильно поводитися в конфліктних ситуаціях, бути ввічливими й тактовними, обирати соціально прийнятні способи вирішення конфліктів – співпраця, взаємодопомога, взаємопідтримка тощо.

Загальними прийомами керівництва художньо-творчою діяльністю дітей старшого дошкільного віку мають бути:

- прямі прийоми, коли вихователь показує комунікативні способи дії, дає зразки використання етикетних виразів у ситуаціях прохання, подяки, висловлення своєї думки, заперечення тощо, демонструє голосом, як треба вимовити ту чи іншу фразу, а діти просто повторюють за вихователем;
- непрямі прийоми, коли вихователь рекомендаціями, порадами, побажаннями, похвалою спонукає дітей до самостійних комунікативних дій.

Зупинимось на розгляді деяких рекомендацій щодо підготовки та проведення колективної творчості старших дошкільників.

За даними досліджень, позитивних результатів у процесі формування колективної композиції можна досягти за умови введення в діяльність дітей ситуацій, які потребують виконання варіативних творчих завдань для досягнення конкретних результатів. Чіткі уявлення дитини про ті предмети, які вона малюватиме, ліпитиме, дають їй змогу зображати об'єкти в їхніх

внутрішніх зв'язках, властивостях і ознаках. Діти самі знаходять ці зв'язки, вчаться порівнювати, аналізувати, зіставляти.

У процесі педагогічного керівництва образотворчою творчістю особливе місце посідають методи стимулювання творчої уяви, залучення дітей до різних видів мистецтва та художньої діяльності. Спостереження за предметами та явищами навколишньої дійсності є для старших дошкільників активним творчим процесом, коли відбувається переробка отриманих вражень і на їхній основі створення нових образів, з опорою на попередній досвід. У дитини-дошкільника цей процес має свою специфіку. Зокрема, відоме положення Л. Виготського про необхідність культивувати творчу уяву у процес втілення образів, створюваних творчістю.

Накопичення дітьми в процесі навчання елементарних, конкретних знань про навколишню дійсність, оволодіння способами її зображення сприяє розвитку образу. Наприклад, зображуючи дерева в зимовому вбранні, діти прагнуть передати красу гілок, кінцем пензля малюючи їх мереживний візерунок, підкреслюючи чіткість силуетів стовбурів на білому снігу.

Під час аналізу малюнків діти відзначають їхній образний характер: «дрімучий ліс», «яскраві вогні в будинках». Таким чином, повніше проявлятиметься індивідуальність дитини, бажання висловити в малюнку задум так, щоб він був зрозумілий іншим. Діти не будуть запозичувати зміст зображення одне в одного, у них з'явиться розмаїття композиційних і колірних рішень: зображували місце дії на всьому аркуші, у вигляді фризкової побудови, по діагоналі або по вертикалі аркуша тощо, самостійно можуть обрати формат відповідно до того образу, який хотіли б передати.

Також широко потрібно використовувати в колективних роботах аплікації. Виконання їх зазвичай приурочується до свята. Діти беруть участь в оформленні залу, групової кімнати. Об'єднавшись по 5-6 осіб, вони вирізають силуети, складають композицію, що відповідає загальному задуму. У результаті таких колективних робіт діти вчаться поєднувати прийоми вирізання ножицями з прийомами обривної аплікації (з окремих шматочків

паперу, з цілого аркуша). У результаті виходять картини-панорами пейзажного характеру («Зима в лісі», «Квіткова галявина», «Вечірнє місто» тощо), орнаментальні фризи з рослинних форм різного характеру (геометричних, зооморфних, антропологічних).

Наведемо приклад виконання колективної композиції пейзажного характеру «Літо». Художній образ «лісової галявини» діти можуть малювати фарбами гуаш. На великому аркуші може бути зображено багато берізок («вони наче в хороводі», «є великі й маленькі берези, вони такі білі», «у траві з'явилися кульбабки, наче маленькі жовті сонечка»). Таким чином, художній образ «лісової галявини» буде створений дітьми у співтворчості, бо загальний результат – «картина» – порадує всіх дітей.

Також слід зазначити, що в процесі образотворчої творчості старших дошкільників чітко простежуються всі етапи створення художнього образу: виникнення задуму, вибір образотворчо-виразних засобів, аналіз та оцінка готової продукції. Спочатку основна увага звертається на формування естетичного сприйняття предметів і явищ, яке здійснюється в процесі спостережень, бесід, розглядання творів образотворчого мистецтва, у процесі ігор, під час виконання спеціальних завдань на заняттях. Слід виокремити три взаємопов'язані етапи формування художнього образу. Перший – набуття художнього досвіду (вражень, образів, предметів, явищ); другий – самостійний вибір засобів зображення та матеріалів для створення образу; третій – втілення своїх задумів у різних видах образотворчої діяльності.

З метою з'ясування специфіки художнього образу в дитячій творчості, виявлення умов, що впливають на його створення, можна запропонувати дітям завдання різного характеру, які виконуються різними матеріалами (олівцями, фарбами гуаш).

Великий вплив на дитину справляє родина. Повноцінний розвиток дошкільника без родини уявити собі неможливо. Тому паралельно з роботою, що проводиться з дітьми, варто вести роботу з батьками з питань художньо-

естетичного розвитку дошкільнят. Цикл роботи з батьками може реалізовуватися через різні форми взаємодії:

- Проведення тематичних консультацій для батьків за різними напрямками художньо-естетичного виховання та розвитку дитини («Як познайомити дітей із творами художньої літератури», «Як створити вдома умови для розвитку художніх здібностей дітей», «Розвиток особистості дошкільника засобами мистецтва»).

- Проведення «круглого столу» з метою поширення сімейного досвіду художньо-естетичного виховання дитини.

- Організація зустрічей «В гостях у муз» – знайомство батьків з основними напрямками художньо-естетичного розвитку дітей дошкільного віку.

- Спільна участь батьків і дітей у театралізованій діяльності: постановка вистав, підготовка декорацій, організація гастролей у сусідній групі.

- Організація партнерської діяльності педагогів, дітей та батьків щодо випуску сімейного журналу «Бути художником хочу!».

- Проведення свят, дозвілля, літературних і музичних вечорів із залученням батьків; їхній спільний виступ із дітьми.

- Проведення практикумів для батьків – знайомство з різними нетрадиційними техніками образотворчої діяльності.

Використання даних форм взаємодії з батьками дасть змогу забезпечити успішність у розвитку спільної діяльності старших дошкільників.

Зазначимо, що методи, які стимулюють образотворчу роботу дітей старшого дошкільного віку, мають бути спрямовані на активізацію сприйняття творів мистецтва, співтворчість, створення проблемних ситуацій, широке включення ігрових прийомів; на збагачення змісту творчих завдань. Особлива роль у цьому процесі належить педагогу, його художній культурі, вмінню створювати уявну ситуацію, вводити в неї дитину. Синтез мистецтв і

взаємодія видів художньої діяльності значно збагачують процес образотворчої творчості дитини. Художній досвід, отриманий дітьми в процесі колективної творчості, використовується ними в самостійній творчості. Діючи за своєю ініціативою, дитина ніби утверджується в тому, чого вона навчилася. У процесі таких занять особливо яскраво проявляються індивідуальні здібності кожного, виникають уподобання, інтерес до тих чи інших мистецьких матеріалів, різні форми спілкування.

Таким чином, задля підвищення ефективності процесу організації спільної діяльності дітей старшого дошкільного віку на заняттях з художньої праці нами було розроблено методичні рекомендації вихователям та методичні матеріали щодо організації спільної діяльності старших дошкільників засобами художньої праці, представлені у даному підрозділі.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Вивчення реального стану практики закладу дошкільної освіти у з'ясуванні питання ефективності її у соціалізації дошкільників, формування у них навичок спільної діяльності в їхніх заняттях видами продуктивної діяльності, зокрема – художньою працею, потребувало проведення експериментальної роботи. Для цього нами було розроблено відповідний діагностичний інструментарій. Робота проводилася у двох напрямках – з дітьми старшого дошкільного віку та вихователями закладу дошкільної освіти. З тим, щоб отримати максимально достовірні дані про готовність педагогів до використання соціалізуючого потенціалу видів продуктивної дитячої діяльності, ми залучили усіх вихователів садка до участі в діагностуванні.

Для проведення експериментальної роботи зі старшими дошкільниками ми розробили критерії та показники сформованості у них навичок спільної діяльності засобами художньої праці – когнітивний, емоційний та діяльнісний, конкретизованими у відповідних показниках. Стосовно дітей, за кожними із критеріїв нами було дібрано емпіричні методи. Це такі як: індивідуальна бесіда, малюнковий тест «Вивчення навичок культури спілкування у взаємодії з однолітками», колективна бесіда, спостереження, діагностична методика «Саморобка», спостереження за поведінковими проявами дітей стосовно однолітків у процесі створення аплікації до казки «Рукавичка».

За отриманими результатами стосовно педагогів з'ясовано, що вони не готові до організації роботи щодо соціалізації старших дошкільників. Нами було проведено аналіз планів освітньої роботи вихователя. З'ясовано, що вихователь має перспективне та календарне планування роботи з організації художньої діяльності дітей. Заняття художньої праці проводяться згідно з вимогами робочої програми, перспективним і календарним плануванням.

Вихователь використовує різні нетрадиційні форми роботи в продуктивних видах діяльності, організовує виставки предметів мистецтва (міні-вернісажі), долучає дітей до культури рідного краю, організовує ігри, що знайомлять із кольором, відтінками кольору. У педагога спланована і проводиться індивідуальна робота з дітьми, враховуються статево-рольові відмінності, індивідуальні схильності та інтереси.

Як визначили результати методик, проведених з дітьми, вони включаються до занять художньою працею переважно як виконавці. Вони не сповна можуть визначити свої соціально-комунікативні уміння, особистісні якості. Характер роботи дітей не визначає усталеності щодо розвитку спільних основ та поступового переходу їх у колективні форми роботи, чого потребуватиме організаційна практика шкільного навчання. Переважна більшість дітей безініціативна у творчих контактах з однолітками у створенні виробу. Вони орієнтуються тільки на вказівки дорослого та його коментарі щодо перебігу роботи. Лише $\frac{1}{4}$ вихованців старшої групи виявили здатність до постановки завдань роботи у групах за власної ініціативи. Третина з усіх дітей групи здатна дослухатися до думки однолітка у спільній діяльності.

Характер діяльності дітей не набув належного рівня спільності, виявляючи риси «працюємо поруч, але не разом». Вихователь в організації роботи дітей не дотримується етапності розвитку її колективного характеру.

Нами розроблено методичні рекомендації вихователям щодо організації спільної діяльності старших дошкільників засобами художньої праці. Спираючись на кількісний та якісний аналіз результатів діагностики рівнів сформованості спільної діяльності у дітей старшого дошкільного віку, нами було розроблено комплекс занять з художньої праці. Комплекс занять, спрямованих на організацію спільної діяльності у дітей старшого дошкільного віку в художній діяльності був спроектований з урахуванням вимог освітньої програми дошкільної освіти, педагогічних умов, які стимулюють розвиток спільної діяльності дітей.

ВИСНОВКИ

У результаті вивчення на теоретичному та емпіричному рівнях наукової проблеми щодо організації спільної діяльності дітей старшого дошкільного віку засобами художньої праці за попередньо висунутими завданнями ми дійшли до таких висновків.

За першим завданням нами проаналізовано теоретичні основи проблеми спільної діяльності та розкрито її специфіку стосовно дітей старшого дошкільного віку. З'ясовано, що розвиток навичок співпраці вимагає серйозних педагогічних зусиль з боку дорослого і має здійснюватися поетапно для вирішення завдань, що ускладнюються педагогом та дітьми. Проблема спільної діяльності старших дошкільників знайшла відображення в наукових публікаціях та дослідженнях багатьох педагогів в психологів, які вивчали розвиток умінь спільної діяльності у старших дошкільнят у процесі ігор, трудової, творчої діяльності.

Спілкування є важливим складником успішності кожної людини. Необхідно, щоб дитина якомога раніше навчилася спілкуватися та розвиватись гармонійно. Найбільш інтенсивний розвиток комунікативних умінь дитини проходить у дошкільний період, а перший досвід спілкування багато в чому визначає характер ставлення до себе та інших, до світу загалом.

Діяльність – це специфічний вид активності людини, спрямований на пізнання і творче перетворення навколишнього світу, в тому числі самого себе та умов свого існування. Спільна діяльність – це організована система діяльності взаємодії індивідів, спрямована на доцільне виробництво предметів матеріальної та духовної культури.

Середовищем особистісного й соціального зростання для дитини є сім'я та дитячий садок. У сім'ї та у дитячому колективі дитина вперше пізнає себе та світ, що її оточує, формується позитивне ставлення до різних видів діяльності: ігрової, навчальної, пізнавальної, соціально-комунікативної тощо.

У процесі взаємодії дітей закладаються основи їх спільної діяльності, яка надалі, у більш старший віковий період, набуває рис колективної.

Спільна діяльність передбачає акти обміну діями, операціями, а також вербальними та невербальними сигналами цих дій та операцій між дорослим і дитиною та між самими дітьми у процесі формування діяльності. Ці акти пов'язані як із змістом самої діяльності, так та з процедурами взаємодії між учасниками навчання. Акти обміну діями перебудовуються та змінюються в об'єктивній логіці становлення внутрішніх регуляторів засвоєної діяльності та спрямовані на побудову механізмів самоврядування засобами предметної діяльності, особистісними позиціями та нормами спілкування та взаємодії між учасниками процесу навчання. Виділяють два види організації співпраці дошкільнят: розподіл діяльності за ролями (розподіл функцій) та підпорядкування дій правилам (розподіл матеріалу).

За другим завданням ми схарактеризували художню працю як засіб організації та забезпечення спільної діяльності у старших дошкільників. Художня праця – перетворююча, творча, соціально-мотивована діяльність, спрямована на створення конкретного продукту, що гармонійно поєднує функціональні та естетичні властивості, долучаючись до вічних загальнолюдських цінностей (краси, доброти, істини). Вона дозволяє реалізовувати потребу у спілкуванні дітям дошкільного віку. Колективна робота дітей у художній праці збагачує їхній соціальний досвід, допомагає узгоджувати свої інтереси з інтересами інших, вчить представляти результати своєї праці оточуючим. В основному художня праця реалізується через фронтальний спосіб організації спільної діяльності.

Колективна робота в галузі художньої діяльності може дати дітям можливість отримати практичний досвід моральних відносин. Цей вид організації роботи дітей передбачає вміння спілкуватися, домовлятися, в її проведенні доцільно використовувати спеціальні ігри, які б сприяли розвитку навичок спілкування.

Важливе місце в організації колективної творчості старших дошкільнят

має бути відведене плануванню роботи з метою забезпечення системності та якості освітнього процесу з художньо-естетичного та соціально-особистісного розвитку дітей.

За третім завданням нами розроблено та теоретично обґрунтовано критерії і показники сформованості навичок спільної діяльності старших дошкільників у художній праці. Такими критеріями є: когнітивний з показниками: наявність уявлень та суджень про дружбу та взаємодопомогу, сформованість знань про правила підтримки спільної діяльності; емоційний критерій з такими якісними характеристиками, як: наявність позитивних емоцій під час комунікації та спільних дій у різних видах продуктивної діяльності, прояви інтересу до занять художньою працею; діяльнісний з показниками: дотримання соціальних норм і цінностей при взаємодії з однолітками, вміння стримувати негативні емоції у процесі комунікації та колективних дій, вміння конструктивних дій у продуктивній діяльності (художня праця).

До кожного із розроблених критеріїв та показників було дібрано відповідні методики діагностування та проведено їх з дітьми 6-7 років. На цій основі виявлено та схарактеризовано три рівні сформованості навичок спільної діяльності старших дошкільників у художній праці: високий, середній, низький.

За четвертим завданням здійснено експериментальне вивчення особливостей організації спільної діяльності старших дошкільників засобами художньої праці у практиці ЗДО. Нами було проведено аналіз планів освітньої роботи з дітьми вихователя. Внаслідок чого було з'ясовано, що педагог має перспективне та календарне планування роботи з організації художньої діяльності дітей. Вихователь використовує різні нетрадиційні форми роботи в продуктивних видах діяльності, організовує виставки предметів мистецтва (міні-вернісажі), долучає дітей до культури рідного краю, організовує ігри, що знайомлять із кольором, відтінками кольору. У педагога спланована і проводиться індивідуальна робота з дітьми,

враховуються статево-рольові відмінності, індивідуальні схильності та інтереси.

Аналіз результатів анкетування показав, що вихователі систематично організовують і проводять спільну діяльність дітей старшого дошкільного віку засобами художньої праці. Діти дуже люблять малювати, займатися образотворчою діяльністю і з задоволенням готуються до цього виду занять. Заняття художньої праці проводяться згідно з вимогами робочої програми, перспективним і календарним плануванням.

На основі проведеного експерименту ми виявили ряд особливостей щодо організації занять дітей 6-7 років художньою працею, що дозволить формувати в них навички спільної діяльності:

- I. Організовувати заняття художньою працею слід з орієнтацією дитини на партнерів по роботі, на усвідомлення себе як члена певної спільноти, що дозволить дитині налагодити взаємовідносини у процесі взаємодії.
- II. Визначати спільну мету майбутньої творчої роботи та вказувати на її соціальну спрямованість, що надає праці важливості та стимулює дітей до узгоджених колективних дій.
- III. Оцінювати досягнення дітей та сприяти розвитку правильної самооцінки дитиною своїх та колективних досягнень у процесі спільної роботи.
- IV. Вчити дітей узгоджувати дії та розподіляти обов'язки щодо якнайкращого виконання роботи.

За п'ятим завданням на основі отриманих результатів дослідження стану практики ЗДО щодо ефективності процесу соціалізації дітей та формування у них навичок спільної діяльності нами розроблено методичні рекомендації вихователям щодо організації спільної діяльності старших дошкільників засобами художньої праці.

З метою підвищення ефективності роботи педагога у його проведенні занять художньою працею з огляду на надання їм колективного характеру, нами було розроблено комплекс занять. Він спроектований з урахуванням вимог освітньої програми дошкільної освіти, педагогічних умов, які

стимулюють розвиток спільної діяльності дітей.

Проведене нами дослідження не розглядається як таке, що вичерпує усі аспекти обраної проблеми. Перспективи нашої подальшої наукової роботи будуть пов'язані із питаннями використання потенціалу художньо-продуктивної діяльності дошкільників 6-7 років щодо формування у них соціально-комунікативних умінь .

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айзенбарт М. М. Формування соціальних міжособистісних відносин дітей старшого дошкільного віку в процесі ігрової. *Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка*. Наукові записки кафедри педагогіки. Вип. XXXVII, 2014. С. 23 - 34.
2. Артюхова О. В. Соціально-комунікативний розвиток старших дошкільників як педагогічна проблема. Традиції та новації у сфері педагогіки та освіти. 2021. С. 12-16.
3. Бариленко Н. В. Становлення взаємовідносин у старших дошкільників у спільній діяльності. *Психологічний журнал*, №441. 2002. С.17-20.
4. Барташнікова І.А., Барташніков О.О. Розвиток уяви і творчих здібностей у дітей 5-7 років. Тернопіль: Богдан, 1998. 85 с.
5. Безсонова О., Дудинська Л. Форми групової взаємодії дошкільників. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2019. №2. С. 21-29.
6. Бесчасна Ю. М. Розвиток комунікативної взаємодії дітей п'ятого року життя в самостійній художньо-продуктивній діяльності. Методичні вказівки для вихователів закладів дошкільної освіти. Кваліф. робота (другого магістерського рівня); спец. 012 «дошкільна освіта». Кривий ріг, КДПУ. 2021. 75 с.
7. Бетіна А.О. Особливості соціального розвитку дошкільників в організованому ігровому просторі: дис. ... канд.. психол. наук. спец.19.00.07. Сімферополь. 2014. 222 с.
8. Беленька Г.В. Виховання елементів культури праці у дітей старшого дошкільного віку: Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01. КИЇВ, 1994. 22 с.
9. Белкіна Е. Світ мистецтва і дитина. *Дошкільне виховання*. 2010. №1. С. 4–5.

10. Богущ А.М. Варениця Л.О. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного віку та молодшого шкільного. Луганськ: Альма-матер, 2006. 126 с.
11. Борисова З.Н., Введенська Т.В. Виховання в праці. Київ: Рад. школа, 1987. 140 с.
12. Борин Г.В. Розвиток творчого потенціалу особистості в процесі професійної підготовки студента до керівництва художньою працею дітей дошкільного віку. *Вісник Прикарпатського національного університету. Педагогіка*. Івано-Франківськ, 2010. Вип. XXXVIII. С. 83-87.
13. Венгер Н.Ю. Дорога до розвитку творчості. *Дошкільне виховання*. 1982. №11. С. 32-38.
14. Взаємодія ДНЗ та сім'ї / уклад.: О. А. Рудік, І. В. Молодушкіна. Харків : Основа, 2013. 222 с.
15. Вікова та педагогічна психологія: навчальний посібник для студ. вузів / За ред. О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук [et al.] ; НПУ ім. М. П. Драгоманова. 4-те вид., випр. й доповн. Київ : Каравела, 2014. 400 с.
16. Гавриш Н. Сучасне заняття: формальні, змістові, та структурні ознаки *Дошкільне виховання*. 2007. №8. С. 10-13.
17. Годунок Я. В., Горопаха Н. М. Формування дружніх стосунків дошкільників у колективній праці. *Актуальні проблеми дошкільної та корекційної освіти*. 2018 (1). С. 38-39.
18. Дитина. Програма виховання і навчання дітей дошкільного віку. Київ: Освіта, 2016. 270 с.
19. Діти і соціум .Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: монографія/ А.М.Богущ, Л. О. Варяниця, Н. В. Гавриштаін.; за заг. ред. Н. В. Гавриш.Луганськ : Альма-матер, 2006. С. 53-56.
20. Дубравська Д. М. Основи психології. Львів.: Світ, 2001. 356 с.

21. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія. Навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
22. Іванова В.В., Решетар М.М. Спільна діяльність як умова розвитку творчості в старшому дошкільному віці. URL: [http://dspace-s.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/5367/1/Collaborative activity as a condition for the development of creativity in older preschool age.pdf](http://dspace-s.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/5367/1/Collaborative%20activity%20as%20a%20condition%20for%20the%20development%20of%20creativity%20in%20older%20preschool%20age.pdf)
23. Кіршанова М., Костіна М. Роль гри в розвитку комунікативності у сучасних дітей дошкільного віку. URL: <https://articulus-info.ru/wp-content/uploads/2019/01/1-2019-TIN-KirshanovaKostina.pdf>
24. Ковальчук О. Б., Когут С. Я.. Основи психології та педагогіки: навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. 622 с.
25. Колеснік К., Комарівська Н., Присяжнюк Л., Стахова І. Значення спільної діяльності для розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку. Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти, 2022. 2(17). С. 127–138. URL: <https://doi.org/10.31865/2414-9292.17.2022.260013>
26. Коломоєць Т.Г. Розвиток творчості дітей дошкільного віку на заняттях з художньої праці. URL : <http://lib.iitta.gov.ua/710229/7/Коломоєць-стаття%20Т.Г.pdf>
27. Комарова Т. С. Образотворча діяльність в дитячому садку. Харків; Ранок, 2007. 176 с.
28. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід). Київ : Стилос, 2002. 336 с.
29. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості в дошкільному дитинстві: навч. посіб. для вузів. К.:Освіта, 1998. 255 с.
30. Корж Т.М. Методичні рекомендації щодо формування предметно-практичної компетенції дітей дошкільного віку URL : <http://repository.kristti.com.ua/handle/eiraise/282>
31. Косенчук О. Дитина у соціумі. Впроваджуємо Базовий компонент дошкільної освіти. Дошкільне виховання. 2021. №4. С. 3-8.

32. Курінна С. М, Любчак В. О. Роль гри у соціальному становленні дитини дошкільного віку. *Young Scientist*. № 10.1 (50.1) October, 2017. С. 1-4.

33. Курінна С.М. Особливості соціалізації дітей шести-семи років в різних умовах життєдіяльності: дис. ... канд.пед.наук: спец. 13.00.05; Слов'янський державний педагогічний університет. Слов'янськ, 2004. 246 с.

34. Леонтьєв О. Вибрані психологічні праці. Особистість у психологічних дослідженнях. Хрестоматія / Упоряд.: О. Д. Кресан, О. І. Михайлова [та ін.]; За заг. ред. С. Д. Максименко , М. В. Папучі ; Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. 2-е вид., доп. і переробл. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2010. С. 120-122.

35. Літіченко О.Д. Ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку у педагогічній пресі (50-80-ті роки ХХ століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ : Київ. унт імені Бориса Грінченка, 2018. 294 с.

36. Літіченко О. Д., Нурадінова К. А. Колективна взаємодія дітей старшого дошкільного віку у художньо-продуктивній діяльності. *Education and science of today: intersectoral issues and development of sciences*. 2022. С. 187-191.

37. Лотньова В.Є., Колесник Н.Є, Наумчук Т.В. Формування професійної компетентності майбутніх педагогів дошкільної та початкової освіти, збірник науково-методичних праць / за заг. ред. Житомир : Ввд-во ЖДУ ім. І.Франка, 2014. 620 с.

38. Люблінська Г. О. Дитяча психологія. Київ : Вища школа, 1974. 355 с.

39. Матвієнко С. І. Методика формування у дошкільників соціальної компетентності: навч.-метод. посібник. Ніжин : НДУ ім. М.Гоголя, 2012. 106 с.

40. Матвієнко С.І. Сучасні підходи до запровадження дошкільної дизайн-освіти. *Актуальні проблеми формування творчої особистості*

педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти. 2019. Випуск 8. с. 252–255.

41. Михальська С. А. Роль однолітків у формуванні дитини дошкільного віку. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* Серія Психологічні науки. Т. 2, В. 2. 2015. С.16-21.

42. Наумчук Т. Особливості психічного розвитку дітей дошкільного віку. URL:http://www.zippo.net.ua/index.php?page_id=387

43. Образотворче мистецтво з методикою викладання в дошкільному навчальному закладі : підручник / за заг. ред. Г. В. Сухорукової ; Г. В. Сухорукова, О. О. Дронова, Н. М. Голота та ін. К. : Видавничий дім "Слово", 2010. 367 с.

44. Павелків Р. В. Вікова психологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Кондор, 2011. 450 с.

45. Павленчик В. О. Співробітництво з однолітками. Аналіз результатів роботи педагога. *Дошкільне виховання.* 2000. № 3. С. 3-4.

46. Піроженко Т. Особистісний потенціал дитини дошкільного віку. URL : <http://ird.npu.edu.ua/files/24.pdf>

47. Піроженко Т. О., Карасьова, К. В., Соловйова Л. І. Ціннісні орієнтації дитини: тенденції розвитку. Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Т. Х. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія., 2013. с. 356–369.

48. Піроженко Т.О. Хартман О.Ю. Вчимося жити разом: парціальна програма з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6–7 років / упоряд. Слободян Т. С., Пономаренко В. С. Київ: Алатон. 2016. 32 с.

49. Пісарєва О. Особливості прояву ціннісних орієнтацій у спілкуванні старших дошкільників. *Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка.* Наукові записки кафедри педагогіки. Вип. XXXVII, 2014. С. 45 – 54.

50. Поніманська Т.І. Дитина і соціум. *Дошкільне виховання*. 2004. № 8. С. 4-6.
51. Поніманська Т. І., Дичківська І. М., Козлюк О.А., Кузьмук Л. І. Соціальний розвиток дитини: старший дошкільний вік. Київ: Генеза, 2013. 88 с.
52. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка. Навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2004. 456 с.
53. Поніманська Т.І. Формування соціальної компетентності дитини. *Нова педагогічна думка*. 1998. № 2. С. 91-95.
54. Приходько Ю. О. Формування позитивних взаємин у дитячому колективі. Київ: Рад. школа, 1987. 124 с.
55. Психологія дитяча: навчально-методичний посібник для самостійної роботи студентів денної форми навчання освітнього ступеня Бакалавр спеціальності 012 «Дошкільна освіта». Укл. В. Іванова. Мукачево : МДУ. 2019. 104 с.
56. Рогальська І. П. Теоретико-методичні засади соціалізації особистості у дошкільному дитинстві. автореф. дис. ... докт. пед. наук. 13.00.05 «Соціальна педагогіка»; Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. Луганськ, 2009. 45 с.
57. Розвиток дитини-дошкільника: сучасні підходи та освітні технології: Монографія. / За ред.. І. І. Загорницької. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. 272 с.
58. Савчин М. В., Василенко О. П. Вікова психологія: підр. для студ. Київ: Академвидав, 2005. 360 с.
59. Смолянко Ю., Ігнатенко А. Розвиток soft skills у дітей старшого дошкільного віку. *Acta Paedagogica Volynienses*. 2021. №6. С. 5–21. doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2021.6.3>
60. Терещенко О. П. Розвиток творчості старшого дошкільника в образотворчій діяльності. Київ, 2009. 112 с.

61. Туряниця Г. Е., Іванова В. В. Розвиток дитячої творчості у спільній діяльності в умовах педагогічного супроводу. http://dspace-s.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/5808/1/Development_of_children%27s_creativity_in_joint_activities_in_conditions_of_pedagogical_support.pdf С. 415-417.